



## Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ  
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial  
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով  
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

**Share** — copy and redistribute the material in any medium or format

**Adapt** — remix, transform, and build upon the material

151.7

9-55



30.7  
9-61

14 JUL 2009

ՓՈԶՈՎՐԳԵԿԵՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐՓԵԿԱՆ ԳՐԱԳԵՐԱՆ

151.7  
92-55 ս. չ.

№ 1.  
Հ.Ս.Խ.Հ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԳԵՐԱՆ  
С.С.Р.А Публичная Библиотека  
7/31 1922  
Время, Мясникова  
\*Ա. ՄՅԱՄԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

14951

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ԱՏԵՆՈՒԹԻԻՆԵՐ  
ԵՒ ՆՐԱ ԱՈՒԶՆ ԱՐԿԵՆՈՒ ՄԻԶՈՅՆԵՐԸ

ՀԻՖՈՒՆԻԱՆ  
ՀԻՖՈՒՆԻԱՆ

Ա. ՉԻԼԻՆԿԱՐԵԱՆ

ԱԼԷԲՍԱՆԳՐԱԳՈՒ  
Տպարան Գէորգ Ս. Սանդեանցի  
1903

ՕԿԵ  
12-11200

370  
2254-21



I.

*Մի ՔԱՆԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 18 Ноября 1902 г.

«Ե՛րբ պիտի տուն ու տեղ լինիմ, օջախ կազմեմ, հալալ ապրիմ և աչքս դրսից կտրեմ». շատ անգամ լսում էք դուք կեանքի դժուարութիւններից բեզարած, ջահել տղաների բերանից:

—Ա՛խ Աստուած, դու ինձ առողջութիւն տուր, գործիս յաջողութիւն, որ գտնէ կարողանամ որդիներիս պահել պահպանել, սովից, ցրտից ազատել—յաճախ ասում են ընտանիքի տէր մարդիկ:—

«Զուտ անենք պսակենք, ստները կապենք, որ տուն բերէ». իրանց ցաւերը միմեանց պատմելիս, ասում են պառաւ տատերը: Նրանք ուրախութեամբ ցանկանում են թոռներին կնոջ, տան, տեղի, փոքրիկ բալիկների տէր դարձնել: Ա՛խ ու վախ են քաշում չրեր կանայք, անորդի հայրեր. «Ի՛նչ կըլինի ս՛վ Աստուած, մեզ էլ մի գաւակ տայիր և մեր օջախի ծուխը չըկըտրէիր այս աշխարհից», ազօլժքի մէջ մրմնջում են նրանք: Քանի քանի որբեայրի կանայք օրերով արիւն քրտինք թափելով հաց են թխում, լուացք անում, ծանր ծանր դժուար գործերի գնում, ուրիշների դռներին քաշ գա-

լիս ինչ է մի կտոր հաց ճարեն, իրանց սիրասուն որդիներին պահեն, մեծացնեն, մարդ դարձնեն, օջախ մխացնեն:

Այն ամերը, ամերը աշխատում են որդիներ ունենալ, սերունդ առաջ բերել, որ իրանց յիշատակն աշխարհից չկտրեն, օջախի ծուխը, տան ճրագը չըհանցնեն:

Որդիներ ունենալ, պահել, մեծացնել և որչափ կարելի է նրանց ապագան լաւացնել՝ ահա ամերի փափազը, ահա ամերի ձգտումը: Այս բնական օրէնք է ոչ միայն մարդկանց, այլև կենդանիների համար:

— Տղան տան ծաղիկն է, ասում է ժողովրդական առածը. առանց տղայի տունը հանգած, մարած և տխուր է՝ ինչպէս առանց ջրի ջրագացը աւերակ, անօդուտ է:

«Էլ ինչ տուն է, որ տղայ չունենայ. ճիշդ է, նա շատ դժուարութիւններ, նեղութիւններ, ապագայ հոգսեր ունի, բայց և այնպէս առանց նրան չի լինիլ. նա փուշ է, բայց պուպուշ է»:

Չնայելով այդ բոլորին, կան ծնողներ, որոնք անէծքաչոր են անում, դատապարտում, մեղադրում և ամեն տեսակ դժգոհութիւններ են ցոյց տալիս, իրանց անարժան տղաներին. անգամ անիծում են այն օրը, այն վայրկեանը, երբ նրանք աշխարհ են եկել: Տղաներն էլ նոյն կերպ անիծում են ծնողներին, իրանց աշխարհ բերելու համար: Ինչպիսի հակառակութիւն. բայց ինչո՞ւ այսպիսի հրէշաւոր բաներ. ինչո՞ւ առաջինները իրանց որդիների վրայ ուրախացած գոհ սրտով գովում, փառաբանում են, իսկ սրանք դրա հակառակ չը գիտեն թէ ինչ անեն, որ որդոց ձեռքից ազատուեն: Գուք գիտէք, սիրելի ընթերցող, որ երկու կողմի մարդ-

կանց ասածները ճիշդ են: Մեզանից շատ շատերը, ամեն օր այդպիսի բաներ տեսել, լսել, կարդացել են: Չէ որ մարդասպանները, գողերը, աւազակները, ստախօսները, արբեցող մարդիկ, ամէքն էլ որդիներ են եղել, երբեմն իրանց տան ուրախութիւնն ու ծաղիկը. իսկ այսօր ոչ թէ միայն ծնողների, այլև հարեանների բարեկամների և բոլոր ժողովրդի ատելին ու վնասակար անդամը. հէնց այդ պատճառով դրանցից չմնասուելու համար, օրէնքով նրանց պատժում, բանդարկում կամ տաքիններով հեռացնում են:

Իրանց բոլորի պատճառը պիտի աշխատենք իմանալ պակասութիւնների աղբիւրը գտնել ու տեղնուտեղը առաջն առնել: Այդ պատճառները շատ շատ են և այնչափ բարդ, որ դժուար է միանգամից ամենի մասին խօսել. դրա համար այս անգամին այդ պատճառների միայն մէկի այն է՝ մանուկների ստախօսութեան նրանից առաջ գալիք շարիքների և առաջն առնելու միջոցների մասին եմ խօսելու: Որպէսզի երեխաների ստախօսութիւնն աւելի պարզ ու հասկանալի լինի, աւելորդ չեմ համարում այստեղ մի քանի բացատրութիւններ տալ, ապա իսկական խնդրին անցնել:

Միայն այն մարդը կարող է մանկան առաւել, պակաս կողմերը լաւ հասկանալ, ով նրան ճիշդ ճանաչում է. իսկ այս բանը կարելի է ձեռք բերել ուշի ուշով գննողութեամբ և զիտութեան տուած հաստատուն փաստերը գիտենալով: Գիտութիւնը, մարդկանց հազարաւոր տարիների փորձերը, մեզ ասում են, ամեն մարդու մէջ կայ ժառանգական առաւել, պակաս յատկութիւններ: Սրանք կապուած են մարդու ուղեղի, նեարդերի, մկանունքների և բոլոր կազմուածքի հետ: Նոյնպէս մեզ ասում են: Զրջապատողների լաւ, վատ,

օգտակար, վնասակար, վարմունքը միշտ և ամեն ժամանակ ծննդեան օրից սկսած մինչև մահը, մարդկանց բնաւորութեան վրայ ազդում են: Այս բաների մասին գեռ Քրիստոսից առաջ զանազան կարծիքներ կային. նշանաւոր յոյն փիլիսոփայ Պլատոնն ասում էր: Մանկան հոգին, ծնելիս իր ապագայ դորձելու, մտածելու, առաջ գնալու մտքի պաշարը, հետն է բերում. այսինքն մանուկը որչափ էլ մեծանայ, կարգայ, սովորի, մարդկանց հետ գործ ունենայ՝ էլի նա ոչ մի նոր բան ձեռք չի բերէ, չի սովորի, այլ նրա գլխի մէջ ամեն բան կայ հետը բերած և հէնց այդ բերածներն են, որ դրսի, չորս կողմի առարկաների, մարդկանց հետ շփուելով՝ մեծանում, դարգանում և հասունանում են. ուրիշ խօսքով, մանուկը իրա հոգու մէջ գտնուած գեռես անցիտակից մնացած բաները պէտք է միայն յիշէ, առաջ բերէ և զարգացնէ: Սրանից դուրս է գալիս այն, որ առաջուց որոշած է, թէ մանուկը ինչ է լինելու: Այս կարծիքը շատ դարեր տեսց. եկաւ քրիստոնէութիւնը և կաթօլիկ հոգևորական գիտնականները, դարձեալ սրա նման էին բացատրում, միայն ուրիշ փաստերի վրայ հիմնուելով: Այսպէս, սրանք հաստատում էին, թէ աշխարհի մէջ գտնուած բոլոր բաները, նոյնպէս էլ մարդկանց կեանքի մէջ պատահած երևոյթները, Աստուծոյ անօրէնութեամբ առաջուց որոշուած են, — Աստուած ամենակարող է, նրա որոշումներն անփոփոխ, ուրեմն, ոչ մի մարդու, ոչ մի տղայի չի կարելի մի նոր բան սովորեցնել, նրա մէջ փոփոխութիւններ մտցնել. նա անպատճառ պիտի դարգանայ նախասահմանուած ճակատագրի համաձայն: Չնայելով այսպէս քարոզում, հաւատում էին, բայց և այնպէս գործնական կեանքի մէջ իրանք էլ հակառակն էին տեսնում: Այս սխալ գաղա-

փարները հարիւրաւոր տարիներ մարդկանց միտքը կապեցին կապկապեցին մինչև որ սրանից մօտ 300 տարի առաջ անգլիացի գիտնական Լօկկը զրանց անճշգումութիւնը ցոյց տուեց և առօրեայ բազմաթիւ փորձերով ապացուցեց, որ մանուկը ծնուելու օրից սկսած մինչև մահը միշտ նոր նոր բաներ է սովորում և միշտ նրա մէջ զանազան փոփոխութիւններ են առաջ գալիս: Այս գիտնականն էլ մի ուրիշ ծայրայեղութեան մէջ ընկաւ: Սրա կարծիքով մանուկը ծնուելիս իրա հետ ոչ մի տրամադրութիւն չի բերում, այլ նրա հոգին բոլորովին դատարկ անգիր տախտակի է նմանում և ծնուած ըսպէից ինչ որ տեսնում, լսում, շօշափում, խօսում է, այդ ամենը նրա հոգու մէջ գրւում, տպւում է և օրէցօր, տարէց տարի շատանալով կազմում է նրա ամբողջ հոգու էութիւնը: Սրանից դուրս է գալիս, որ մանուկը իրա հետ ոչ մի հոգեկան տրամադրութիւն յատկութիւն աշխարհ չի բերում: Մանկան ծնողները, շրջապատող մարդիկ, վարժապետները, որչափ բան ուզենան՝ նրա գլխի մէջ կրմտցնեն, ինչ ուզենան կրթովորեցնեն, այնպէս որ՝ նրանց մեղրամոմի պէս ինչ ձև ուզենան կարող են տալ. այսպէս օրինակ, կարող են մանկան խելօք, լաւ մտածող, օգտակար, հանճար շինել, մի ուրիշին էլ անպէտք, ապուշ մարդ կայն:

Այս կարգի գիտնականներն էլ առաջինների նման սխալուեցին գործնական կեանքի մէջ: Այսպէս, շատ նշանաւոր, աշխարհահռչակ փիլիսոփաներ իրանց եգուրիտ (ճիգուրիտ) ուսուցիչների բոլոր ցանկութիւնների, երկար տարիների աշխատութեան հակառակ՝ բոլորովին ուրիշ ուղղութեան մարդիկ դուրս եկան: Մենք շատ անգամ մեր տների մէջ տեսնում ենք, որ քոյր ու եղբայրներ, անգամ երկուեակներ, չնայելով միևնոյն տան

մէջն են ապրում, միտսին մեծանում, զարգանում, մի-  
 ենոյն ազդեցութեան տակ առաջ գնում բայց և այնպէս  
 նրանց հոգու, բնաւորութեան ուղղութիւնը, բոլորովին  
 ուրիշ տեսակ է լինում: Միեւնոյն դասարանի բազմա-  
 թիւ աշակերտները հաւասար չափով նոյն առարկաներն  
 են սովորում, բայց և այնպէս նրանցից ամեն մէկը  
 սովորածը այլ կերպ է հասկանում, ըմբռնում, այլ  
 յատկութիւնների վրայ ուշք դարձնում և բոլորովին  
 տարբեր մարդ դառնում քան ընկերները: Երբեմն ծնող-  
 ները, խնամակալները, դաստիարակները աշխատում են  
 մանկան բնաւորութեան մէջ գտնուած այս կամ այն  
 շատ զօրեղ պակասութիւնը ոչնչացնել—ինչպէս օր.  
*յամատութիւնը, հարստութիւնը, բայց և այնպէս, շատ*  
*անգամ նրանց բոլոր ոյժը, աշխատանքը իզուր են կոր-*  
*չում և այդ տղաների պակասութիւնը որպէս աչքի*  
*ընկնող յատկութիւն՝ օրօրոցից սկսած մինչև զերեզման*  
*մնում է: Այս և սրա նման բազմաթիւ օրինակներից*  
*պարզ երևում է, որ մանկան մէջ երբ ժառանգական*  
*այս կամ այն յատկութիւնը շատ զօրեղ է՝ անկարելի է*  
*նրան բոլորովին ոչնչացնել: Խելացի դաստիարակու-*  
*թիւնով, կանոնաւոր ընկերական շրջաններով, լաւ ըն-*  
*կերներով կարելի է մեղմացնել, թուլացնել և անզգալի*  
*դարձնել, բայց բոլորովին անհետացնել անկարելի է:*  
*Իզուր չի ասում հայկական առածը թէ, «Կաթի հեռ*  
*մտածը, հոգու հեռ դուրս կըգայ»:*

Ստորին, առաջ չգնացած ցեղի մանուկների մէջ,  
 ժառանգական յատկութիւններն աւելի զօրեղ լինելով,  
 նրանց մէջ որեւիցէ նոր և լաւ փոփոխութիւններ մըա-  
 ցնել համարեա անկարելի է: Ներկայումս հաստատ կեր-  
 պով ապացուցած է բնածին ժառանգական յատկութիւն-  
 ները և մենք միեւնոյն ժամանակ կարող ենք այդ ոյժը

հասկանալ՝ երբ նրա առաջ գալը, զարգանալը, օգնող  
 պայմանները սովորենք: Ժառանգական այդ յատկու-  
 թիւնները մեր ծնողներից, պապերից, նրանց հայ-  
 բերից, մի խօսքով նախնիքներից ժառանգաբար ստա-  
 ցել ենք: Եթէ նոյն իսկ զիտնականների կատա-  
 րած փորձերը մի կողմ թողնենք, մեր մէջն էլ շատ  
 անգամ տեսնում, լսում և դատում ենք նոյն իսկ այն-  
 պիսի բաների մասին, որոնք ժառանգականութեան իրա-  
 կանութիւնը պարզ ապացուցանում են: Այսպէս օր.  
 մեղանում շատ տարածուած խօսակցութեան ձև է,  
 որ ասում են. «Այս տղան բոլորովին հօր նման է կամ  
 տեղնուտեղը մայրն է». «Սա քեռուն է քաշել կամ եկել»,  
 «Սա ինքը կատարեալ պապն է»: Սրանք մի տեսակ խօ-  
 սակցութեան ոճ են դարձած՝ որոնցով ծնողների ու  
 տղաների նմանութիւնն են ցոյց տալիս: Ժառանգակա-  
 նութեան օրէնքը, նոյն կերպ երևում է կենդանիների,  
 բոյսերի մէջ: Վերև ասածներիցս երևում է, որ Պլատօն,  
 Լօկի, և ուրիշները, իրանց քարոզած գաղափարներով  
 միակողմանի էին: Ժառանգականութեան օրէնքը հիմայ  
 շատ կողմերով պարզած, հաստատած է՝ որ կայ *ընա-*  
*ծին ժառանգական յատկութիւններ և ստացական յատ-*  
*կութիւններ, որոնք դարձեալ ժառանգաբար անցնում*  
*են սերնդէ սերունդ:*

Այսպէս ուրեմն, մանուկների հետ գործ ունեցող-  
 ները, նրանց կրթող դաստիարակները, ուրեմն ընտա-  
 նիքի անդամները, խնամատարներն ու ուսուցիչները,  
 պարտաւոր են այդ օրէնքները շատ լաւ գիտենալ, որ  
 իրանց տղաների, աշակերտների առաջ, հանելուկի  
 նման զարմացած, կանգնած շման և հաստատ իմա-  
 նան, թէ սրտեղից սկսեն գործը, ուր գնան, ինչպիսի  
 միջոցներ գործ գնեն և այլն: Ահա սրանով միայն հեշ-



տութեամբ երեսաների մէջ աչքի ընկնող այս կամ այն գորեղ պակասութիւնները կամ առաւելութիւնները կարող են իմանալ: Այս ժամանակ միայն, դաստիարակների վարժուէրը տղաների հետ աւելի արդարացի, խելացի կըլինի, իսկ ձեռք առած միջոցները տեղին, յարմար և ճիշդ նպատակի հասցնող:

Ժառանգականութեան օրէնքի այս մասը երկու խօսքով իմանալուց յետոյ՝ այժմ անցնենք մեր իսկական խնդրին:

II.

ՍՏԱՍՕՍՄՈՒԹԵԱՆ ՎՆԱՄՆԵՐԸ

Քանի, քանի անգամ մեզանից իւրտքանչիւրը ասած կամ լսած կըլինի, որ սուտ խօսելը վատ բան է; նա շատ չարիքների ազբիւր է, այդպիսի մարդկանց չեն սիրում, ընկերութիւնների մէջ չեն ընդունում, ամէքն էլ զգուանքով են խօսում նրա վրա, ասածներին չեն հաւատում և միշտ կասկածով են վերաբերում:

Որչափ ծնողներ, խնամակալներ, վարպետներ իրանց սանիկներին թաղել, պատժել, մութ սենեակ ձգել, հացից, խաղից զրկել են՝ որովհետեւ նրանք սուտ են խօսել, իրանց գործին վնասել և ուրիշներին խայտառակել են: Զատերը, հէնց որ իրանց ստախօս ընկերին տեսնում են, իրար մէջ ծիծաղելով ասում են. «Ահ ստախօսն եկաւ, նրան մեր ընկերութեան գաղտնիքը չասենք և շատ երես չտանք, թող իր ճանապարհը շարունակէ: Զատ անգամ էլ պատահել և լսել ենք, որ չափազանց ստախօսին թքում, մրում են, անամօթ

անպատկառ անուններով կնքում են: Այս բաները ամենքիս էլ յայտնի են և շատ ու շատ այսպիսի բազմաթիւ օրինակներ, դէպքեր գիտենք, այնպէս որ, չարժէ երկարացնել, այլ բաւականանանք մի քանի օրինակով:

Բայց ինչո՞ւ մարդիկ սուտ են խօսում, գուցէ հարցնէք, չի կարելի առանց սուտ ասելու ապրել: Կարելի է, կասեմ, բայց սուտ խօսելուց չեմ կարծում, թէ մի մարդ ազատուած լինի, ինչ էլ լինի, էլի նա երբեկիցէ, նոյն իսկ մանկական հասակում սուտ խօսել է. և դիտէք ինչու, որովհետեւ մեր շրջապատող օդի, մեզ կեանք տուող շնչի հետ՝ կարծես դա ներս է գնում և մենք դրանով վարակում ու մանկական թոթով լեզուով բարբառելիս, չափազանցութիւնների, երկակայական գործերի և ստերի մէջ ենք ընկնում: Մեր մէջ գտնուած այդ պակասաւոր հակումը, ծնած օրերից հետներս ենք բերում. նա ժառանգական է, հետևապէս անխուսափելի. ուրեմն մանուկը ուզէ չուզէ, պէտք է զրա մէջն ընկնի: Մանուկը օրերով, ամիսներով, տարիներով շարունակ տեսնում լսում է մօր, քոյր ու եղբայրների, ծառաների, աղախնու և ամէքի բերանից ստախօսութեան դէպքեր, օրինակներ: «Երեսայ է խելքը չի կըտրում» ասելով բաւականանում են և խեղճ մանուկների զլուխը շատ ու շատ այսպիսի բաներով լցնում են. այսպէս դեռ մանուկ հասակում չորս կողմից ստախօսութեան օրինակներ ձեռք է բերում: Ուրեմն ի՞ծնէ ժառանգականութիւնը մէկ կողմից, ստացականը միւս կողմից:

Բայց չէ՞ որ մանուկն անմեղ արարած է, հարցնում էք դուք. ճշմարիտ է, թէև նա ընկնում է ստախօսութեան մէջ, բայց նրա գործած յանցանքը նպատակով չէ, դեռ շահի, ուրիշներին վնասելու, օգտի համար չէ. դա միմիայն անմեղ, մանկական ժառանգական գործ է

որի վրայ եթէ օր առաջ ուշք չգարձուներ, բաց աչքերով չհետեւներ՝ քանի գնայ կրօնեծանայ և մի օր էլի բան անդնդի մէջ կը գլորէ: Մանկան հոգին, ընթերցող, ամեն բանի համար բաց է, ինչպէս լաւի, նոյնպէս վատի: Եթէ տղան լաւ ծնողի կանոնաւոր զատտիարակի ձեռքի տակով չանցնի, այն ժամանակ երկու տեսակ յատկութիւնն էլ նրա մէջ կ'աճեն, կըզարգանան և այն ժամանակ պակասութիւնների առաջն առնելը, յետոյ շատ դժուար կ'ըլինի:

Ո՛ւմ յայտնի չէ, երբ ընկերների, բարեկամների, ազգականների, քոյր ու եղբայրների, նոյն իսկ հօր և մօր մէջ ստախօսութիւն է առաջ գալիս և երբ այդ մի քանի անգամ կրկնուում է, նրանք իրարուց սառչում, մէկ մէկու չեն հաւատում և վերջը իրարուց կտրուելով՝ անտարբեր են դառնում, որպէս թէ բոլորովին օտարներ լինէին:

Դեռ այս բաւական չէ, շատ անգամ «տեղն է, շատ լաւ եղաւ, իր ստախօսութեան պատիժն է» և այլ այսպիսի խօսքերով, իրանց սրտի ցաւը հանգստացնում են. ուրեմն սուտը մօտ սրտեր, մօտիկ մարդկանց իրարուց բաժանում է: Հօ շատ անգամ տեսել ենք, որ ստի շնորհիւ հոգով, սրտով, ամենամօտիկ մարդկանց մէջ էլ երկպառակութիւն է առաջ գալիս և նրանց մտաւոր զաղափարական կապերը թուլանալով, արհեստական, ձեւական դառնում:

Նոյն ստախօսութեան շնորհիւ է, որ մարդիկ իրանց սրտի, գլխի մէջ շունենաւով այն, ինչոր լեզուի վրայ, խօսքով ունին, ամբի առաջ բոլորովին ուրիշ կերպ են ձեւանում, օձի նման սողում, աղուէսի պէս ամեն կերպ ճկում, խօսքերով, գէմքի շարժումներով աշխատում են մարդկանց դուր գալ, կեղծիքներ, խարդախութիւններ

և ամեն տեսակ միջոցներ գործ դնում, որ իրանց ասածը հաստատ են, հաւատացնեն: Այսպիսի ճանապարհներով նրանք իրանց դրութիւնը լաւացնելով՝ ուրիշներին դժուարութեան, նեղութեան և խայտառակ դրութեան մէջ են ձգում: Յայտնի է նոյնպէս, որ սուտ վկայութեան ժամանակ անմեղները իզուր տեղը մեղաւոր են ճանաչում և ընդհակառակը մեղաւորները անմեղ: Նոյնպէս փուշ, ստոր կեղծաւորը վստահելի դառնում և մարդկանց գլխին պատիժ լինում: Սրա հակառակ խելօք, օգտակար, պատուաւոր մարդկանց՝ ամեն տեսակ նեղ դրութեան մէջ շարտում և այլ այսպիսի շատ ու շատ պակասութիւններ, որոնց մասին ձեզանից ամեն մէկն էլ կեանքի մէջ տեսել, լսել կամ կարդացել է: Մի խօսքով ստախօսութիւնից ամենայն հեշտութեամբ առաջ է գալիս կեղծիք, կեղծատրութիւն, ստորութիւն, խսրնախայութիւն, թշուառութիւն, անգլութիւն, երկպառակութիւն, մարդասպանութիւն, անբարոյականութիւն և առհասարակ մարդկանց լաւ սպրեյու, բարեկեցութեան թշնամի:

Այժմ հարց է առաջ գալիս. ինչանցու են այդպիսի մարդիկ, երբ նրանց ամեն մի քայլը թունաւոր և մահաբեր է ընդհանրութեան համար: Մեզ ուրիշ բան չի մնում անել, եթէ ոչ ամեն կերպ աշխատել, զինուել, կռուել և հիմքից ոչնչացնել այդ պակասութիւնները. իսկ այդ միջոցներն ու գէնքերը մեզ կրտայ մանկավարժական գիտութիւնը, դրանով միայն հնարաւոր կ'ըլինի ճշմարտութիւնը պաշտպանել: Այնինչ ճշմարտութիւնը, ուղիղ, շիտակ ասելը, ամեն տեղ, ամեն ժամանակ ամեն գործի մէջ պէտք է առաջին տեղը բռնէ և բոլոր լաւ, բարի, ազնիւ, օգտակար, դուրեկան, առաքինի բաների հիմքն, այդտեղից սկսուի, աճի, առաջ գնայ և

մարդկանց բարձրացնում, յառաջ տանում:

Երիտասարդ սերնդի, մանուկ հասակի մէջ ոչ մի պակասութիւն այնչափ տարածուած չէ, որչափ ստախոսութիւնը: Սրա աղբիւրը համարում է գլխաւորապէս երկու. I ժառանգական, II ստացական, որոնց մասին արժէ մի փոքր կանգ առնել:

III.

ԺԱՌԱՄԵՆԳԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՍՌԱՋԱՅԱԾ ՍՏԱ-  
ԽՕՍ ՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Միթէ մարդ իր տղին վատ է ուզում. հաւը, սաղը, բաղը չնայելով որ թուշուններ են, էլի իրանց ձագերին լաւ են ցանկանում և ամեն կերպ աշխատում են անվնաս, առանց դժուարութեան մեծացնել»: Այսպիսի խօսքեր շարունակ լսում ենք ժողովրդի մէջ այն ժամանակ, երբ մեղադրում են, թէ իրանք են մեղաւոր որդիների վատութեան, չարութեան, ստախոսութեան և այլ պակասութիւնների մէջ: Նրանք թուշունների, կենդանիների հետ համեմատում են, հիմնուելով այն բանի վրայ, թէ մարդը այդ բոլորից խելօք լինելով, իր որդիներին իհարկէ միշտ էլ լաւը, բարին օգտակարը կուզենայ անել: Ճշմարիտ է, ոչ մի կենդանի արարած չը կայ աշխարհի վրայ, որ իր գաւակներին լաւ չցանկանայ, չօգնէ, չպաշտպանէ. չնայելով դրան, շատ անգամ խեղճերը, հէնց նոյն խել լաւութիւն անելու համար, առանց հասկանալու, նրանց տեսակ տեսակ պակասութիւնների մէջ ձգուէ, վարժեցնում են, և ամէրի հա-

մար վնասակար դարձնում: Չատ հեռուն չգնալու համար, վերադառնամ ստախոսութեան հարցին և տեսնենք թէ ինչպէս է առաջ գալիս, մեծանում, զարգանում և վնասակար դառնում:

Մի փոքր վերևում ասացի, թէ ստախոսութիւնը ժառանգական է. տղան իրա հետ աշխարհ է բերում և օրօրոցից սկսած հետզհետէ շատանում, մեծանում է: Երբ չորս կողմի կեանքից նոր-նոր օրինակներ տեսնում, լսում և շարունակ կրկնում է՝ ահա այդ ժամանակ յանցանքը քանի գնում մեծանում անմեղ ստախոսութիւնը յետին մտքերով և ուրիշին խաբելու նպատակով է դառնում. այսպիսով առաջ է գալիս փոքրիկ ստախօսներ, որոնք օրէցօր մեծ մեծ պակասութիւնների մէջ են ընկնում, ուրիշներին վնասում և մի օր նոյն խաբեբաները, վնասակար մարդիկ դառնում, որոնց մասին մենք արդէն իմացանք: Ժառանգական ստախօսութիւնը այնչափ տարածուած և սովորական բան է, որ մեղանից իւրաքանչիւրը այդ կարող է նկատել, միայն բանի տեղ չգնելով՝ անուշաղիք է թողնում: Ժառանգական ստախօսութեան տեսակներն են:

Ա. Բնագրական—Այսպէս օր. մի մայր 18 ամսական երեխային փոքրիկ կառքով այգում ման էր ածում. յանկարծ տղան մօտը դրած ձեռնոցը դէն է ձգում. մայրը այս նկատելով, վեր է առնում, կառքի մէջ դնում պատուիրելով, որ էլ վայր չձգէ: Քիչ ժամանակից յետոյ, փոքրիկ խորամանկը մօր ուշադրութիւնը ուրիշ կողմ դարձնելու համար ասում է. «Տես, տես մայրիկ, շունը». երբ մայրը այն կողմն է նայում, աղջիկը նորից ձեռնոցը վայր է ձգում: Երկու ամիս յետոյ, նոյն աղջիկը իր թէչի բաժակը կոտրում է: Երբ մայրը նրան մօտենում է, փոքրիկն ինքն իրան ասում է. «Մայ-

ըրկը կոտորեց, պիտի պատժել նրան.» ասում է և փոքրիկ ձեռքերով մօրը խփում է: Մի նշանաւոր մանկական հոգեբան ասում է: Երեսուն ամսական մանկան հետ խաղալիս, նպատակով խաղի մէջ գտնուած բանալին վայր ձգեցի. փոքրիկ խաղընկերս իսկոյն վեր առաւ բանալին, պահեց յետեւ և երբ հարցնում եմ. ո՞րտեղ է բանալին, պատասխանում է. «էլ այստեղ չկայ»: Այս և սրանց նման դէպքերում չէ կարելի ասել, թէ փոքրիկները խաբելու նպատակով են անում, այլ դա ինքն իրան բնազդաբար առաջ եկած վարմունք է, որոնց մէջ մասամբ խորամանկութիւն, գուարճալի հանաք կայ: Չնայելով դրանց, բայց և այնպէս կարող ենք ասել, որ դրանցից պարզ երևում է, թէ խաբելու մի փոքրիկ սաղմ կայ նրանց մէջ, որի պատճառով անգիտակից կերպով այս կամ այն իբր թաղցնում են, կամ իրանց բաւականութեան համար սուտ են ասում:

Բ. Երեւակայութիւնից առաջացած ստախոսութիւն. Մանուկների ստախոսութեան ամենանշանաւոր և անմեղ տեսակի պատճառը համարում է նրանց վառ երեւակայութիւնը. իսկ այս բանը ամեն մանկան մէջ որոշ չափով կայ: Այս տեսակ ստախոսութիւնը ինքն իրան մանկան կազմութեան հետ առաջ է գալիս՝ առանց սուտ ասելու նպատակով. սրա համար, այս տեսակ ստախոսութեանը ուրիշ կերպ ասում են «խօսքերի սուտ»: Այս առթիւ մի շատ նշանաւոր փիլիսոփայ տեղին ու յարմար նկատում է. «Մեր երեխաները իրանց առաջին հինգ տարում ոչ մի սուտ, ինչպէս ոչ մի ուղիղ խօսք չեն ասում, այլ նրանք միմիայն խօսում են: Նրանց խօսակցութիւնը բարձրաձայն մտածողութիւն է, բայց որովհետև շատ անգամ նրանց մտածողութեան կէս մասը այն, իսկ միւս կէսը ոչ է, դրա համար էլ այն-

1004  
1564



պէս է թւում, թէ նրանք սուտ են ասում այն ինչ միմիայն իրանք իրանց համար խօսում են. վերջապէս նրանք սիրով խաղում են իրանց խօսելու նոր արհեստով, հէնց դրա համար էլ շատ անգամ անմիտ կերպով խօսում են, որպէսզի իրանց սեփական լեզուագիտութիւնը լսեն:»

Ոտքը երկու տարու մէջ դրած չդրած՝ մանկան երեւակայութիւնը աւելի զօրեղ է գործում թէ շնչաւոր և թէ անշունչ առարկաների հետ: Այսպէս օր. ո՞վ չէ տեսել, երբ երեխաները իրար հետ խնամի են խաղում, հարսանիք սարքում, ուտում, խմում են դատարկ ամաններից կամ փոքրիկ փայտերի կտորներից. սրանով նըրանք միշտ երեւակայում են, թէ բան են ուտում: Մեզանից ամեն մէկը տեսել է, որ փոքրիկ աղջիկը խաղատիկինը գրկած, նրան կենդանի մանկան տեղ է ընդունում, իսկ եթէ այս էլ չլինի՝ մի կտոր քարն էլ նրան բաւական է: Տեսնում էք ինչպէս խնամքով հագցնում, կապում, շորերով պարզարում է, հետը խաղում և յետոյ երգելով քուն դնում: Իսկ երբ երկու աղջիկ իրար պատահում են, նրանք իրանց խաղատիկիններին հրաւիրում, պատում են, մէկ մէկու տուն տանում և խնամի խաղացնում: Փորձեցէք սուսիկ փուսիկ մօտենալ, այն ժամանակ պարզ կերպով կըտեսնէք նրանց սրտանց ուրախութիւնը, գուարճութիւնը, տրամութիւնը. կըտեսնէք, թէ ինչպէս իրանց երեւակայական կենդանի ընկերների հետ խօսում, պատասխանում են: Ինձ պատահել են այնպիսի աղջկաներ, որոնք ոչ թէ միայն փոքր հասակում իրանց խաղալիքների հետ կապուել, գուարճացել, նրանց հետ ապրել են, այլ և տարէց տարի իրանց խաղընկեր տիկինների ընտանիքը բազմացրել, նոր նոր անուններով նրանց թիւը շատա-

ցրել, ամեն մէկին զանազան պաշտօններ տուել և նրանց հասակն էլ դրա հետ մեծացրել, ընտանիքի մէջ նրանց դիրքը փոխել և այլն. մի խօսքով նրանք իրանց սիրած, երևակայական ընկերներից մինչև 10, 12, 14 տարեկան հասակում դեռ չեն ուզեցել բաժանուել — թէև այժմ իրանք էլ խոստովանուում են, որ սուտ է, իսկութիւն չէ, բայց և այնպէս շատ դժուար է մանկական յիշողութեան այդ երևակայութեան հաճելի ընկերներից բաժանուել: Իսկ ապա շարահմի սղանքները, անա նրանցից մէկը փայտը ոտքերի արանքները դնելով՝ ձի է երևակայում և ոչժը կտրածի չափ փազելով դէս ու դէն, բաւականութիւն է ստանում, յոգնած ձիուն հանգստացնում, շփում, կերակուր տալիս և խնամքով պահում է: Աւելի փոքրերը բարձր ձի երևակայելով, նրստում, շարժում են և նոյն բաւականութիւնը ստանում: Այսպէս էլ մանուկները որևէ անշունչ առարկայի ընդունում են թռչնի տեղ, նրան խնամում, ուշք դարձնում և սաստիկ բարկանում, լալիս են, երբ դուք նրանց մօտից անցնում էք: Նրանք կարծում են, թէ թռչունը վախենալով կարող է թռչել, փախչել: Մի փոքրիկ, առաջը դրած ապուրը արագ արագ ուտում էր միայն նրա համար, որպէսզի ափսէի վրայ նկարած արագադը չխեղդուի և բաւականութեամբ նայում էր նրա գլխին, ոտներին, պոչին ու ժպտալով ցոյց էր տալիս ծնողներին թէ նա երևում է, խեղդուած չէ: Երբեմն էլ տղաները աթոռները իրար մօտ դասաւորելով կառք են սլատրաստում, առաջին աթոռները ձի երևակայում, իրանք էլ վերան նստած շարժում են՝ կարծելով թէ գնում են: Մի խօսքով, ով փոքրիկների խաղին հետևել, դիտել է, նա շատ ու շատ այսպիսի երևակայական խաղեր, օրինակներ տեսած կըլինի: Դեռ այս բաւա-

կան չէ, շատ անգամ մանուկների երևակայութիւնը այնչափ վառ է լինում, որ նրանք իրանց երևակայած բաները, երազում տեսածները՝ կարծում են թէ իսկապէս եղած են և նրա համաձայն էլ պատմում, խօսում, վիճում են: Այսպէս օրինակ, մի փիլիսոփայ բժիշկ պատմում է, որ ինքը մինչև 4 տարեկան հասակը իրա երևակայական բաները կամ երազում տեսածները, իսկական դէպքերի տեղ է դնում. այսինքն նա կարծում էր, թէ այդպէս կատարուել է և ինքն է տեսել կամ հետները գործել. դրա համար ծնողների և սրա մէջ տաք տաք վէճեր էր ծագում: Տղան հաստատում էր, թէ այս ինչ մարդը իր մօտ այցելութեան է եկել, այն ինչ առարկան իրան դուր է եկել, իսկ ծնողները հակառակում էին: Ինձ պատահել են տղաներ, որոնք սկզբներում երազի և իսկական կատարուած գործերը իրարուց չէին կարող զանազանել: Մայրը շորերը հագցնելիս, մանուկը թոթովելով պատմում էր, թէ սրա հետ խաղացի, նրա հետ կուռեցի, նա վատ տղայ է, ինձ ծեծեց, այն ինչը կարմիր խնձոր տուեց և այլն: Այսպիսիները երբ մի փոքր խելահաս են դառնում, մտածում, դատում են՝ նոր են հասկանում երազի և իրականի զանազանութիւնը: Կան տղաներ էլ, մանաւանդ գուարթ, աշխոյժ, արիւնային խառնուածք (սանդուխիկ տեմպերամենտ) ունեցողները իրանց վառ երևակայութեան խաղի շնորհիւ՝ որևիցէ դէպք այնպէս մեծացնում, զարդարում, դեղեցկացնում կամ սարսափելի են դարձնում, որ բոլորովին այդպէս չէ: Այսպէս օրինակ, մի երկու մարդու մէջ պատահած փոքրիկ կռիւր տեսնելիս, նրանք տանը այնպիսի գոյներով են պատմում, որ լսողը կարծում է, թէ այնտեղ անազին բազմութիւն է եղել, մարդիկ իրար արիւնլուիկ արել,

սրերով մէկ մէկու վիրաւորել, մարդիկ են մեռել և այլն: Այսպէս էլ մի աղքատի շատ խղճալի դոյներով նկարագրում, դուր եկած խաղալիքների մասին զարմանալի բաներ պատմում: Երբեմն էլ պատմելիս զէպքերը, կարդացածը, լսածը մէկ մէկու են խառնում, զանազան ժամանակներում կատարուածը իրար հետ կապում և զուարթ պատմում են, որոնք իսկապէս այդպէս չեն: Այսպէս էլ շատ անգամ ընկերների խաղի մեծ մասը իրանց են վերագրում: Այս բոլորը երեխան անզգալի կերպով է անում և ոչ թէ ստի, խաբելու նպատակով. այս բանը կարելի է միմիայն մոլորութիւն համարել:

Փոքրահասակները իրանց ասածի, պատմածի սահմանը չորոշելով, տարւում են վառ շարժուն երեակայութիւնով և կարծում են թէ ասածները ճիշդ են: Մի-թէ այսպէս չէ պատահում նոյն իսկ հասակաւորների հետ: Եղելութիւնը ճիշդ պատմելու համար անհրաժեշտ է *ընատրութեան որոշ հաստատութիւն և կամքի ոյժ*: Մանուկների մէջ այս բանը դեռ շատ թոյլ լինելով, չեն կարող նոյն իսկ իսկական եղածը պատմել. մի հանգամանք էլ երեխայի ստախօսութեան համար այն է, որ նա լեզուն դեռ լաւ չի կարող տիրապետել և ակամայ սխալների մէջ է ընկնում:

Այս ամենից յետոյ պիտի միանանք այն նշանաւոր մանկավարժների և գիտնականների հետ, որոնք մանուկների կեանքը հէքիաթական են համարում. այնտեղ տիրում է վառ երեակայութիւն, ինքնախաբէութիւն, իրան պաշտպանելու համար զանազան ծայրայեղութիւններ, մոլորութիւններ և այլն: Չորս տարեկան մի աղջիկ ամեն անգամ հազում և իրան հիւանդ էր երեակայում, երբ տեսնում էր, իր փոքրիկ հիւանդ եղբօրը հազի քաղցր դեզ են տալիս: Այսպէս կրկնում էր միշտ,

երբ դեզի փոքրիկ շիշը տեսնում էր: Աղջկայ սաստիկ ցանկութիւնը դէպի քաղցր բաները, նրա հետ կապուած հազը շիշը տեսնելիս այնպէս զօրեղ կերպով էր առաջ գալիս, որ նա ինքնախաբէութեան մէջ ընկնելով, իրան հիւանդ էր երեակայում և նրա հետ հազ ու խղճալի դէմքի արտայայտութիւն էր առաջ գալիս:

Փոքրիկ տղան ծնողների հետ ճանապարհ գնալիս, մէկ էլ տեսնես փողոցում կանգնում և ասում էր. «Օոտս ցաւում է, անյ, անյ այստեղ, էլ չեմ կարող գնալ»: Այստեղ թերևս կայ մասամբ յոգնածութիւն, բայց նա յոգնածութիւնը իր երեակայութեամբ այնպէս զօրեղ և կենդանի կերպով է ներկայացնում՝ որ իսկապէս ոտքերի ցաւ կարող էր զգալ:

«Մայրիկ, տեսա՞ր ինչպէս դուքանում մեխը ուժեղ կերպով տախտակին խփեցի». երբ մայրը զարմացած ոչ է ասում, տղան ձայնն աւելի բարձրացնելով յայտնում է. «Չէ որ շատ ուժով խփեցի, այնպէս ձայներ էի հանում որ...» Այստեղ էլ նա երեակայում է, թէ իր խփելու ձայնը պէտք է որ հասնէր մօր ականջը և ամեն տեղ լսուէր:

Փոքրիկ Ռուբէնը շատ էր ցանկանում հարեանի տունը գնալ, նրան շատ էին սիրում և ամեն տեսակ փաշտպանքներով պահում էին. երբ Ռուբէնը ստիպուած էր իրանց տանը մնալ, մէկ էլ յանկարծ վեր էր ցատկում և ուրախ կերպով մօրն ասում—«Ազին (հարեանի կինը) կանչում է» իհարկէ ոչ որ չէր կանչում, միայն ազու հետ կապուած դուրեկանութիւնը յեշելով, իսկոյն երեակայում էր, թէ իսկապէս իրան կանչում են, որի համար մօրը հարցնելն ու դուրս թռչելը մէկ էր լինում:

Մանուկների հէքիաթական կեանքը երբեմն նոյն իսկ

շարունակում է պատանեկական հասակում: Այսպէս, զպրոց յաճախող մի քանի աղջկների վրայ նկատել եմ, որ նրանք ամենայն սիրով ճաշելուց յետոյ առանձնանում են, փայտիկները կամ կարտի պատկերները աշակերանների տեղ առաջները շարելով, դաս են տալիս, երգել սովորեցնում, թուանշաններ նշանակում, գովում, պախարակում և այնչափ բարձր բարձր խօսում, բղաւում՝ որ ծնողները իմանալով արգելում են: Պատահում են աղջկներ, որոնք ամուսնանալիս չեն կարող իրանց մանկական երեւակայական խաղընկեր տիկիներէից բաժանուել և հետները օժիտ են տանում: Մանուկների վառ երեւակայութիւնը չափազանցութիւնների մէջ չը ձգելու համար, անհրաժեշտ է նրանց զբաղեցնել խելօք, ընտրովի կանոնաւոր հէքիաթներով, պատմուածքներով, ընթերցանութեան նիւթերով, առակներով և այլն: Այս ընտրութեան շնորհիւ միայն կարող է մանկան վառ երեւակայութիւնը կենդանի և պտղաբեր լինել. հակառակ դէպքում կարող է նրա երեւակայութիւնը շատ զօրեղ կերպով վառուել, ծայրացեղութիւնների մէջ ձգել վախ, երկիւղ, նախասպաշարմունքներ նրա մէջ մտցնել և փոխանակ օգտի, վնասակար լինել: Պատահում են ծնողներ, որոնք իրանց որդու ժառանգութիւնից բըղխած անմեղ չափազանցութիւնները, ստերը ուղղելու համար, խիստ բարբարոսական միջոցների, պատժի են դիմում. իհարկէ սա շատ սխալ վարմունք է, այլ պէտք է համբերութիւն ունենալ, ասածները տեղնուտեղը հանգիստ կերպով աշխատել, ուղիղ, կրկնել տալ և սովորեցնել: Բերեմ մի քանի օրինակներ:

— Մայրիկ, այսօր մեր դասարանի բոլոր աշակերտուհիներն ուշացել էին դասից, ասում է աղջիկը, զբարոցից վերադառնալով:

«Ամբողջ դասարանը հմ. ուրեմն նշանակում է ուսուցիչը ամենից առաջ էր մտել դասարան և ժամը 8-ին բացի քեզանից ոչ մի աշակերտուհի չկար այնտեղ»:

— Ա՛խ, ոչ մայրիկ, այնտեղ աղջկներ կային, բայց շատ շատերը, երևի կէսը ուշ եկան.—

«Տեսնո՞ւմ ես աղջիկս, ասում է մայրը, մարդ խօսելու ժամանակ պիտի մտածէ և զգուշ լինի».

«Եթէ ես քեզ հարց ու փորձ չանէի, պիտի սխալ հասկանայի, թէ ձեր դասարանցիք բոլորը ուշացել են: Իսկ եթէ յանկարծ պատահէր մեր տիկին Կատարինէն և ասէի, թէ այսօր ձեր աղջիկն ուշացել էր զպրոցից և նա ինձ պատասխանէր, թէ այդպէս չէ, քանի որ ինքս ձիշդ իր ժամանակին գործով գնացել էի զպրոց և աղջիկս էլ հետս էր...»

— Հիմայ քեզ եմ հարցնում, ինչ պիտի սրանից զուրս գար. չէ որ մեզանից մէկը ճշմարիտ չէր: Մի ուրիշ օրինակ,

«Հայրիկ, այսօր փողոցով հանդիսաւոր կերպով մեռել էին տանում. հետը այնքան կառքեր էին գրնում, որ ամենաքիչը հարիւր հատ կըլինէր».

— Սպասիր, ասաց հայրը, որպէսզի չմոլորուես, աւելի լաւ է միասին հաշուենք, արդեօք այդչափ կառք կը լինէր: Մի կառքը, ձիերը և մինչև միւս կառքը, եթէ քսան ոտնաչափ հաշուենք, այն ժամանակ 100 կառքը 2000 ոտնաչափ տեղ կը բռնէր, իսկ այսչափ տարածութիւնը 10 բոպէի ճանապարհ կը լինի. ուրեմն, եթէ այդպէս հաշուենք, նշանակում է կառքերը պէտք է այսինչ փողոցից մինչև մայր եկեղեցին հասնէր: Հիմայ քեզ եմ հարցնում. կառքերը այդչափ տեղ բռնել էին.—

«Ո՛չ, այդչափ երկար չէր»-

— Գուցէ զրա կէս տարածութիւնը լինէր, այսինքն մինչև ուսումնարանը.

«Ո՛չ, հայրիկ, այդչափ էլ չէր».

— Տեսնում ես Գուրգէնիկս, որչափ հեշտութեամբ մարդ կարող է խարուել, դու կարծում էիր թէ ամենաքիչը 100 կառք կըլինի, այնինչ իսկապէս 30 հազիւ լինէր:

— Ես հաւատացած եմ, որ դու ինձ սուտ բան չես ասէ, բայց եթէ այդ կերպ մի օտարին ասես, նա կը մտածէ, թէ դու ուզեցել ես նրան սխալեցնել:—

«Գասդ արտագրե՛լ ես, որ դուրս ես եկել, հարցնում է քոյրը եղբօրից.

— Այո՛, պատասխանում է եղբայրը.

Քոյրը տեսնելով, որ արտագրած չէ, ասու մէ. — դու մոռացել ես, նստիր և գրիր, պէտք է վաղուայ գործը միշտ պատրաստ լինի, թէ չէ ընկերներիդ, ուսուցչիդ մօտ ամօթով կըլինես:

Այսպէս էլ տեղն ու տեղը պէտք է ուղղել, անել տալ, երբ տղան հէքիաթը, պատմութիւնը, դասը չը գիտէ: Կարգացածը երբ չափազանցրած է պատմում, իսկոյն ցոյց տալ, որ այդպէս չէ, նորից կարդացնել. կամ թէ երբ ուրիշից լսածը պատմում է այնպէս, կարծես թէ ինքն էլ ներկայ է եղել՝ իսկոյն պէտք է այդ մեղմ կերպով յիշեցնել, ուղղել, և նորից կրկնել տալ: Նոյնպէս յարմարէ որևէ բան տեղն ու տեղը նկարագրել, կարգալ, պատմել տալ և երբ նա չափազանցութիւնների մէջ ընկնի՝ իսկոյն յիշեցնել, ցոյց տալ, որ այդպէս չէ, այլ այսպէս է և սրանով հետզհետէ սովորեցնել իսկութեանը: Այդ բոլորի հետ յանդիմանութիւն, ծեծ, պատիժներ, երկար ու բարակ քարոզներ չպիտի լինի. այլ միշտ հանգիստ, համբերող, ուշա-

ղիր վարմունք է պէտք և սխալն ու պակասութիւնը տեղնուտեղը ուղղել. այնպէս որ, մանուկն անզգալի կերպով, առանց քաշուելու, կարմրելու ինքն իրան ուղիղ ճանապարհի գայ: Նոյնպէս մեծ նշանակութիւն ունի, թէ մանկանը ինչպիսի հէքիաթներով, փոքրիկ գեղեցիկ պատմութիւններով են գրադեցնում: Թէ ինչպէս պէտք է այս ամենը տանել, այս մասին մի ուրիշ անգամ:

Աւելի ուշք է դարձնելու նպատակով ստեր հնարող և սուտ խօսող երեխաների վրայ: Այստեղ ևս պէտք է աշխատել նոյն կերպ տեղնուտեղը ուղղել, վերջացնել, ապա թէ ոչ նրանք իրանց արածներից քաջալերուելով, կ'աշխատեն աւելի ու աւելի նոր նոր միջոցների գիմել և ժամանակի ընթացքում խոշոր պակասութիւնների մէջ ընկնել: Այս բոլորից յետոյ, անշուշտ ամենքս էլ պիտի դանք այն եզրակացութեանը, որ իսկապէս մանուկների սկզբնական կրթութիւնը շատ մեծ նշանակութիւն ունի, թէ առաջնորդը, ուսուցիչը, ծնողը, որչափ զգուշութիւն, նուրբ հոտաուութիւն, հմտութիւն և պատրաստութիւն պիտի ունենայ: Ուրեմն սխալ է այն մարդկանց կարծիքը, որոնք փոքրիկների սկզբնական կրթութիւնը յանձնում են տղէտ, գործից չհասկացող մարդկանց—ինչ է արժանէ և մանուկն էլ զրել կարգալ նոր է սկսում:

9. Պարծենկոտութիւնից առաջացած ստախօսութիւն. Մէկ էլ տեսնէք, 3—4 տարեկան փոքրիկ տղան ինքն իրան ուղղելով, գլուխը բարձրացնում, դէմքին լրջութիւն է տալիս և հպարտ հպարտ ասում է. «Տես մայրիկ, ես որչափ մեծ եմ, շուտով աւելի կըբարձրանամ. ա՛յ, ա՛յ այս գռան, այս պատի չափ.» ասում ու փոքրիկ ձեռքը մեկնելով պատն է ցոյց տալիս: Կամ որևէ



բարձր տեղ կանգնելով՝ պարծենալով ասում է. «Տես, տես, ես որչափ մեծ եմ»: Եթէ մէկը նկատէ թէ այդչափ մեծ չես, այլ փոքր ես, նա վիրաւորուում և նեղանալով հեռանում է: Փոքրիկ ազջիկը կամ տղան, մօտենալով մօտիկներից մէկին, ձեռները փակելով ասում է. «Կարո՞ղ ես ձեռքս բանալ». փորձեցէք թոյլ վերաբերուել և ցոյց տուէք, թէ չէք կարող բանալ. «Տեսա՞ր, տեսա՞ր, չես կարող», կրկնում է հպարտանալով — «ես այնչափ ուժով եմ որ...»: Այս բանից քաջալերուելով ինքն է առաջարկում. «Ապա դու խփիր, ես բանամ»: Այստեղ պակաս հետաքրքիր չէ նրա թափած ձիւղը, նա արին քրտինք է մտնում և ամեն կերպ աշխատում է բանալ. իսկ եթէ թոյլ թողնէք բանալու, նոյն ձևով պարծենալով ասում է. «Տեսա՞ր, ես քեզանից ուժով եմ»: Մօտեցէք նոյն հասակի ազջիկան, նա բուրդը ձեռքին մանում է և քեզ խոստանում է ամեն տեսակ լաւ բաներ պատրաստել, կամ թէ ասեղը ցոյց տալով յայտնում է, որ ինքը խաղատիկինի, հօրաքրոջ, մօրաքրոջ, համար շոր է կարում, բարձ է պատրաստում և այլն: — Ռուբէն ջան, տես պտուղները ներս բերել են. —

«Այն հայրիկ, բոլորը բերեցի». վրայ է բերում փոքրիկ տղան.

Մի քանի օրից յետոյ նոյն տղան հօրեղբօր գաւակը նստած գնում է ուխտ. երբ այնտեղ հօրը տեսնում է հպարտանալով յայտնում է. «Տեսա՞ր հայրիկ, ամուռ բերեցի»:

Մանուկների մէջ առաջ եկած այսպիսի պակասութիւնները թէև ստախօսութեան չեն տանում բայց և այնպէս նրա առաջ գնալուն, զարգանալուն կարող են նպաստել՝ եթէ առաջուց խելացի վարմունքով առաջը շառնեն և տեղնուտեղը հանգիստ կերպով, հանաքի

ձևով ցոյց չտան նրանց սխալը:

Դ. Ուրիշներին դուր գալու ցանկութիւնից տառջ եկած ստախօսութիւն: Մանուկներին ուղիղ չխօսելու գլխաւոր պարբերներից մէկն էլ այս է համարուում. մանաւանդ այդ յատկութիւնը աւելի զօրեղ աչքի է ընկնում ազջիկների մէջ: Տեսնում էք փոքրիկ ազջիկը, տղան, մօրը, հօրը, քրոջը կամ մի ուրիշին, սիրով լիքը խօսքերով, ձեռքերի, գէմքի, աչքերի դուրեկան շարժումներով փաթաթուում և ասում է. «Օ՛հ հայրիկ ջան, որչափ ես քեզ սիրում եմ, սրբան լաւն ես դու»:

— Ինձ էլ սիրո՞ւմ ես, հարցնում է քոյրը,

«Այն, այն քեզ էլ շատ սիրում եմ»:

Ո՞րչափ հարցնում է մայրը.

«Ա՛յ այսչափ» ասում է փոքրիկ սատանան և աշխատում է թեկերը որչափ հնարաւոր է լայն բանալ: Կամ թէ չէ յանկարծ հօր գիւրկը գլորուելով, պաշում պաշում, թոթովելով ասում է.

— Հայրիկ ջան, ինչպիսի գեղեցիկ աչքեր ունիս, քո գառնիկը քեզ շատ է սիրում» և այլ սրանց նման սիրաքստիկներ անելով՝ ուզում է ամէրին դուր գալ, որ իրան շոյեն, փաղաքշեն, քաղցրաւէնիք տան և միւսներից աւելի սիրեն:

«Ասենք թէ ես քո քոյրն եմ, քեռի ջան, ասում է փոքրիկ ազջիկը, թոյլ ես վերագ ծածկեմ, որ չը մրսես». ասելն ու վերմակը վերեւ քաշելը չէկ է անում: Հէնց այս բաների մէջ գտնուում է երեխաների ժառանգական, դուր գալու ձգտումը, որն ոչ այլ ինչէ, և թէ ոչ մանկական հասակում կեղծիքի, խորամանկութեան սաղմեր, որոնք շնորհիւ այդպիսի շրջանների, ժամանակի ընթացքում կարող են աճել, մեծանալ և կանոնաւոր ստախօսութեան, անբարոյականութեան, ուրիշ-

ներին վնասելու վատ սովորութիւն դառնալ: Մանուկներին մէջ պատահում են այնպիսիները, որոնք այդ հակումները աւելի շատ ունին իրանց մէջ, քան միւս հասակակիցները: Այդպիսիների վրայ աւելի ուշք պէտք է դարձնել, առաջն առնել, եթէ ոչ սուտը, անճշմարտութիւնը, կեղծիքը զրանց համար ամենաթանգ, ամենաստոր բաները կը լինին: Այսպիսի դեպքերը իհարկէ մանուկները, նպատակով, գիտակից կերպով չեն անում, այլ դա ինքն իրան, առանց յետին մտքերի առաջ են գալիս: Դուր գալ ամերին, բոլորին գովելի, սիրելի լինել, առաւելութիւններ ձեռք բերել՝ ահա այս է սկզբը նապատճառը: Ինչպէս ասացի, նորից կը կնում եմ, որ այստեղից էլ սկսում է ստի, կեղծիքի, վատութեան աղբիւրը, որոնք, երեխաների պակասութիւնների մէջ, կարելի է ասել, ամենախոշորը, ապագային դառն հետեւանքներ ունեցողը կարող է լինել:

Ե. *Վախից առաջացած ստախօսութիւն.* Մանուկների ստախօսութեան գլխաւոր աղբիւրներից մէկն էլ համարում է *երկիւղը*. այս առաջ է գալիս երբեմն դուր գալու ցանկութիւնից, երբեմն քաշուելուց և վախից: Այսպէս օր. հարցնում էք տղայից. «Դու ինձ սիրո՞ւմ ես», «Այս բանը գեղեցիկ չէ», «Կուշտ ես, այնպէս չէ», և այլն: Այսպիսի հարցեր տալով՝ հասակաւորները փոքրերին մի տեսակ ճնշում, նեղ դրութեան մէջ են դնում: Այս զգացմունքները դուր գալու ժառանգականութեան հետ միանալով, նրանք հասկանում են, որ այն, խօսքը նրանց աւելի հաճելի կը լինի, քան ոչ—ը: Հէնց այս պատճառով մեծ մասամբ հարցերին գրական պատասխան են տալիս: Այստեղ մեծ նշանակութիւն ունի անշուշտ հարցնողը. այսպէս, եթէ այդ մարդը իրանց տան մէջ ընդունուած, գնացող եկող է կամ իրա հա-

մար քաղցրաւէնիք, խաղալիքներ բերող է, կամ թէ խաղերով, զուարճութիւններով, իրան դուրեկան անձնաւորութիւն է՝ միշտ հակառակ իրա ցանկութեանը՝ այն է ասում: Եթէ պատահի, որ մանուկը զգացածը ուղիղ չասէ, մէկ էլ տեսնես ծնողները աչքով, ունքով, ձեռքերի շարժումներով, ստիպում են այն, ասելու: Առանձին մայիս նրան խրատում, համոզում, նոյն իսկ ստիպում են ամեն ինչ ուղիղ չասել, որով խեղճ մանուկներին պակասութիւնների մէջ վարժեցնում են: Տեսել եմ փոքրիկներ, որոնք իրանց չսիրած մարդուն չեն ուզեցել ասել, թէ քեզ սիրում եմ և դրա համար կաս կարմիր կտրուելով, քրտնել և վերջը գլուխները քաշ գցած մօր հարցերին որպէս պատասխան յայտնել են. «Այն սիրում եմ»: Այս առթիւ, մի յայտնի կին իր անցած յիշողութիւններից հետեւալն է պատմում. «Երբ դեռ երեք տարեկան չկայի, մօրս ընկերուհիներից մէկը մեզ մօտ այցելութեան եկաւ. նա իմ անունիս շատ հաւանելով ասաց.— Ինչ լաւն է, իմ աղջկայ անունը էլէնօրա է, ինչ ես կարծում Մարգարիտ, այդ էլ լաւ անուն չէ: Էլէնօրա խօսքը ինձ բոլորովին դուր չեկաւ, չնայելով դրան, այնուամենայնիւ ինձ բոլորովին զսպեցի և կոպիտ շերեւալու համար հազիւ հազ ասացի. «Այն, բայց Մարգարիտ անունը, աւելի դուրեկան է»: Այս բանը տիկին Մարգարտի վրայ այնչափ գօրեղ էր ազդել, որ նա երբէք չէր մոռանում և միշտ յիշում էր, թէ ինչպէս շատ անգամ մեծերը ազդում են մանկան մատաղ հոգու վրայ և ուզում են իրանց ցանկութիւնը, սպասածը, նրանք կատար են:

Երբ մանուկները գիտեն, որ իրանց կոտրած խաղալիքի, լուսամուտի ապակու համար պէտք է հօրից ծեծ, յանդիմանութիւն ուտեն, այդ բանից ապատուելու հա-

մար՝ ստիպուած մերժում են, թէ իրանք չեն արել. կամ եթէ համոզուած լինին, որ ծնողները, եղբայրները և առհասարակ մեծերը ընկերների հետ կատարած շարութեան համար պէտք է պատժեն՝ ամեն միջոց դորձ են դնում, ուրանալու:

Մի անգամ հասակաւոր աղջիկը հօր սիրած բաժակը կոտրեց. նա սաստիկ վախեցաւ և չգիտէր թէ ինչ պէտք ազատուի հօր բարկութիւնից. մի փոքր մտածելուց յետոյ հնարը գտնելով, կարծես հանգստացած ուզում էր դուրս գնալ՝ երբ յանկարծ փոքրիկ եղբօրը նկատեց.

«Տեսնո՞ւք, ով կոտրեց բաժակը». — Դու, սփ, պատասխանեց նա: —

«Զլինի՛ թէ հայրիկին ասես, այ հողիդ կը հանեմ հն. որ հարցնեն, ասա՛ կատուն է արել.

«Էլի կըլնում եմ, հայրիկին շատես, եթէ ոչ կ'սպանեմ»: Մանուկը համաձայնութիւն յայտնեց. մի երկու ժամից յետոյ, երբ հայրը ներս էր մտնում, փոքրիկ տղան վազեց հօր առաջ և թոթով լեզուով ասաց. — Հայրիկ, գիտե՞ս բաժակը քոյրիկը չկոտրեց:

Մի նշանաւոր կին պատմում է. «Երբ փոքր էի, մայրս ուղարկեց անտառ չոր տերևներ բերելու. յանկարծ թփերի տակ մի օձ տեսայ, վախից էլ չգիտեցայ թէ ինչ անեմ, գոռալով տուն վազեցի: Եղբայրներս շարշարելու համար, սկսեցին հարց ու փորձ անել. նրանք օձերի բոլոր յատկութիւնները ինձանից լաւ գիտէին և իրանց հարցերով ուզում էին սխալների մէջ ձգել, որ վերաս ծիծաղեն. այսպէս, նրանք հաստատում էին, թէ օձ չէ եղել տեսածս: Տեսնելով իմ բարկութիւնը, նրանք աւելի ու աւելի հետաքրքրում էին: «Եթէ օձ էր տեսածդ, դէհ ասա տեսնենք վրան ինչ

կար, բկին կարմիր օղակ ունէր», հարցնում էին նրանք: Եղբայրներիս ծիծաղը իմ մանկական վառ երևակայութիւնը այնպէս սաստիկ զրգուեց, որ ես հաստատում էի, թէ իհարկէ, կարմիր օղակ էլ ունէր և մի փոքրիկ գանգակ էլ վզից կախ էր արած»: Ամենքն էլ ասածներս համար աւելի զուարճացան և ինձ ստախօս անուանեցին»:

Մեր ընտանիքների մէջ հօ շատ սովորական բան է երբ ջահել մայրերը տղաներին երկիւղ են տալիս սաստում են. «Սուս կաց, լաց մի լինիր, եթէ ոչ բոբոլը կը գայ կը տանի»: Եթէ տղան նոյնիսկ ցաւից կամ այլ յարգելի պատճառներից ստիպուած ձայնը չկտրէ՝ մօր կարգադրութեամբ, մօտիկ փայտանոցից, մառանից, այնպիսի սարսափելի ձայներ են դուրս գալիս, որ երեխան վախից վեր է թռչում և սարսափից թմրում, ձայնը կտրում է: Այսպէս էլ երկիւղ է տալիս սատանայով, ուղտով, գողով, աղքատով և այլ այսպիսի բաներով նրանց լռեցնելու, ու առ ժամանակ հանգստացնել են տալիս:

Քանի երեխաները փոքր են, այսպիսի վարմունքները նրանց վրայ ազդում են. բայց հէնց որ մի փոքր խելահաս են դառնում, հասկանում են բանի էութիւնը՝ ահա իրանք էլ նոյն միջոցներով ուզում են ուրիշներին լռեցնել: Այսպիսով, մեծերի լռեցնելու միջոցները էլ չի օգնում, ծնողների օրինակը նրանց առաջնորդ է լինում: Փոխանակ երեխաների լացի աղմկի, անհանգրստութեան չխաղալու պատճառը գտնելու և սիրով, քաղցրը կերպով նրանց հետ ձեռք ձեռքի տուած միասին արգելքները վերացնելու, հետաքրքրեցնելու և խաղընկեր առաջնորդ լինելու՝ սուտ կեղծ միջոցների են դիմում և երեխաներին իրանց ձեռքով փշացնում, նա-

խապաշարեցնում, չեղած բաներին հաւատացնում են և այլն:

IV.

ՄՍՍԱՅԱԿԱՆ ՄՏԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Մանուկների խաբեբայութեան, ստախօսութեան մէջ, միմիայն գաստիարակներն են մեղաւոր: Բուսօօ.

Այս խօսքերը թէև չափազանցութիւններ են, բայց իրանց մէջ ճշմարտութիւն շատ են պարունակում, օրինակները մեզ ամեն ինչ կը պարզեն և մենք իսկութեամբ այդ կըրտեսենք: Ստացական ստախօսութիւնը մանուկները ձեռք են բերում գլխաւորապէս երկու ճանապարհով:

Առաջին, մարդու անձնական օրինակով.

Երկրորդ, զանազան առիթներ տալով.

1. Մարդու անձնական օրինակներով, տղաները ստախօսութիւն ձեռք են բերում:

Ա. Հանաքներից, գուարճութիւններից. Այսպէս, մի հայր սիրում էր որդու հետ հանաքներ անել, դրա համար զանազան ծիծաղելի, գուարճալիքներ էր պատմում. երբեմն էլ այնպիսի յիմարութիւններ, անմիտ չափազանցութիւններ ասում, որ լսողը միայն զարմանալ կարող էր: Տղան այդ ամենը ճշմարտի, իսկականի տեղ էր ընդունում, հայրն էլ տղայի անմտութեան վրայ շատ գուարճանում էր. մանաւանդ, երբ նա այդ բոլորին հաւատացած ուրախ-ուրախ ուրիշներին էր պատմում: Հօր ուրախութեանը չափ չկար և քաջալերուելով, աւել-

լի մեծ մեծ յիմարութիւններով էր տղին դբաղեցնում: Հօր պատմածների հիման վրայ տղան մի օր տատին պատմում է:

«Վաղը հայրիկի հետ գնալու եմ պաղի տալու (սառուցի վրայ սահելու), տեղաշորերս էլ հետներս ենք աւնելու, որ չմըսենք. գիտէս տատի ջան, մեզ ու շորերս տանելու համար, չորս հատ խոզ պիտի լծենք:

Կամ թէ. «Գիտէս Կտրապետ, երեկ մեր դռնապանհուին մեծ աւելի վրայ նստած գըռգըռալէն քաղաք գնաց». և կամ «Արտաշէս, հայրիկն ասում է, որ մենք այսօր հիանալի խորոված պիտի ուտենք, երկու մեծ շաղպերած ճանճ, մէջտեղից կտրած տապակելու է տարած, այ թէ համեզ բան կըլինի: Հա, այդ ճանճերի թեւերիցն էլ Հոփսիկի համար հովանոց ենք շինել տալու» և այլն:

Երբ տղան միամտաբար այս բաները պատմում էր հայրը փառացի փառս լինելով, ծիծաղից թուլանում էր. հետզհետէ ժամանակի ընթացքում այնպէս ճարպիկ կերպով ստեր էր հնարում և գուարճալի պատմում, որ ամերի ուշագրութիւնը գրաւում էր: Երբեմն էլ նա իր ասածները այնչափ լուրջ էր առաջ տանում, որ նոյն իսկ հայրն էլ չէր կարող երևակայել, թէ գրանք կարող են սուտ լինել: Երբ մի քանի օր յետոյ բանը բացւում էր, ծնողները զարմանում էին. հիմայ էլ որդին հօր վրայ կուշտ ծիծաղում և ասում էր. «Ես ձեզ գլխէհան արի, հանաք արի. տեսաք ինչպէս հաւատացիր»:

Տարիներ յետոյ այս տղան այնչափ առաջ գնաց իր գուարճալի ստութիւններ պատմելու մէջ, որ ոչոք նրան չէր հաւատում. ամերն էլ ծիծաղում էին և չգիտէին թէ նա սուտ է ասում, թէ ճիշդ:

Յաւն այն է, որ ուղիղ ասածին էլ չէին հաւատում որչափ էլ նա երդում պատառ էր ուտում, չէր լինում ու չէր. ամէքն էլ հեզնելով ասում էին. «Ելի շատախօսութիւն է անում, դրան ո՞վ կարող է հաւատալ»: Ծնողները աշկարայ տեսնում էին իրանց ցանամ սերմերի հետեանքը, տղայի թշուառութիւնը, գործի, ընկերութեան և ընտանեկան կեանքի մէջ, բայց էլ ինչ օգուտ, ամեն ինչ անցել էր:

Բ. *Քաղաքավարութիւնից սուաշայած ստախօսութիւն.*  
«Այս տիկին Կատարինէ, սրչափ ուրախ եմ ձեզ տեսնելու համար. սրտանց ցանկացել եմ այցելել, բայց հնար չէ եղել. հէնց երէկ մեր Սիրանուշի հետ դրա մասին էինք խօսում, ամբողջ գիշերը մտածելով չքնցի»: Այն ինչ առաջին օրը աղջկայ մօտ պատմում էր, թէ տ. Կատարինէն անտանելի շատախօս, կեղծաւոր անձնաւորութիւն է, որ ինքը հոգով ուրախ է այդպիսիների հետ երթ ու գալ չունենալ:

— Հաւատացէք պարոններ, որ այդ մարդը բանի պէտք չէ, ոչ մի արժանաւորութիւն չունի և բացարձակ կերպով կարելի է ասել, որ նա անագնիւ, օտար, շոյոքորթ ճանապարհով է այդ աստիճանին հասել. թքիք, մրիք, խայտառակիր, այդ միենոյնն է, բաւական է որ իրա օգտին չկպչես:— Այսպէս տաք տաք մեղադրում էր մի զարգացած պարոն իր ընկերոջը որոշ մարդկանց շրջանում: Մի քանի օր յետոյ, ճաշկերոյթի սեղանի վրայ այդ նոյն պարոնը, առանց ամաչելու միենոյն մարդուն սկսում է գովել, խօսքեր շուայել, թէ նա բարեսիրդ, աշխատաւոր, ազնիւ հասարակական գործիչ է. «Անցեալ և այսօրուայ խօսքերիդ մէջ ոչ մի նմանութիւն չկայ», նկատում է ընկերներից մէկ.— Բան չունիս է. միթէ պօլիտիկա ասուած բանի հետ ծանօթ

չես, այնտեղ այդպէս էր պահանջում այստեղ էլ այսպէս:—

— Պարոյր, նոր տարի է, գնանք մեր տիրոջը շնորհաւորենք. դա մի պարտականութիւն է մեզ վրայ դրած: Ո՛րչափ ուրախ կը լինէի, երբ սրանից ազատուէի. Ստիպուած եմ գնում, նա այնպիսի կոպիտ, չար մարդ է, որ եթէ խաբուիմ միանգամ շնորհաւորել՝ ամբողջ կեանքում ինձանից վրէժխնդիր կըլինի. ահա թէ ճիշդ պիտի հրէշ մարդ է. Գնում են այցելութեան և ահա պատկերը փոխում է: Պարոյրը տեսնում է, թէ ինչպէս հայրը ժպիտը երեսին, խոնարհուած, ուրախ զուարթ ոչ թէ միայն տիրոջ նոր տարին է շնորհաւորում, այլև զովասանական խօսքերով ասում է. «Մեծարգոյ պարոն, այսօր պարտք ենք համարում մեր անկեղծ բարեմաղթութիւնները հանդիսաւոր օրում մատուցանել. թող համոզուած լինի մեր տէրը, որ ոչ թէ սովորական ընդունուած ձևի համար եկանք Ձեզ շնորհաւորելու, այլ մեր անկեղծ սիրոյ պարտքը ստիպեց մեզ այդ անելու և ամենախոնարհաբար խնդրում ենք երկնաւոր Հօրից, որ իր առատ օրհնութիւնը Ձեզ վրայ թափէ»: Այս բանից յետոյ, միթէ տղաները մի ուրիշ տեղում գրաւոր կամ բանաւոր կերպով իրանց չզգացածը, ցանկութիւններին հակառակ բանը զանազան շողորթութիւններով չպիտի արտայայտեն. կամ թէ տեսնելով չորս կողմի մարդկանց, մօտիկների կեղծիքները, միթէ պիտի կարողանան դիմադրել, կռուել և չընկնել նոյն պակասութիւնների մէջ:

Սրա նման էլ շատ անգամ նորաձեւութեան պատճառով երեսնաներին ստիպում են կեղծ քաղաքավարութիւն սովորել, ստել, զգացածը չանել: Հատ անգամ տեսած կըլինէք, որ յաճախ ծնողները, մեծերը պա-

հանջում են փոքրիկներին բարև տալ նրանց, յարգել այնպիսի մարդկանց, որոնցից նրանք զգուցում են: Տղաները նրանց մասին տեսակ տեսակ պակասութիւններ լսել են նոյն իսկ ծնողներից. բայց նրանց ներկայութեամբ ծնողները կեղծում և ստիպում են մանուկներին անել այն՝ ինչ որ չկայ: «Ձուտ սրա ձեռը պաշիր, թող ճակատդ համբուրէ, նա քո հօրեղբայրն է.» ինչ փոյթ թէ տղաները զգուցում են, չեն սիրում կամ նրանց դուր չի գալիս: Տղաների զգայմունքները ճնշելով, ձևական քաղաքավարութեան պատճառով՝ նրանց մատաղ դեռ չկազմակերպուած բնաւարութիւնները, փշաջնում են կեղծ իրներով: Եթէ պատահի, որ այդպիսի ժամանակ մանուկները սառը վարուին, կամ ծնողների ցանկութիւնը չկատարեն, սկսում են նրանց գլխին վայլի աւետարան կարգալ. «Անպէտք տղայ ես, այդպէս չի լինի, գոնէ մեզ չցաւեցնելու համար պէտք է ասածներս անես, դա անքաղաքավարութիւն է, այդպէս ապրել չի կարելի եայլն»:

Իսկ եթէ պատահեն բնականից մաքուր հակումներով մանուկներ և բնազգաբար հակառակուեն ծնողների պահանջներին և ասեն. «Չէ որ զբանք կեղծ են, դուք էլ նրան չէք սիրում, ուրեմն ինչո՞ւ էք ստիպում այդ մարդուն աւելորդ յարգանքներ, բարեներ տալ՝ երբ այդ ամենը սուտ, կեղծիք են»: Այսպիսի դէպքերում մի այլ կարգ ծնողներ թէև տղաների աշգար գատը ճանաչում և համոզում են՝ բայց և այնպէս խրատելով ասում են. «Աշխարհս այդ է պահանջում այ՛ որդի, ուրիշ կերպ չի կարելի անել, հօ միայն դու չես կարող աշխարհս փոխել, ամէքն էլ այդպէս են եայլն»- Կան ծնողներ էլ, որոնք երկիւզ տալով, բարկանալով, պահանջում են որդիներին իրանց ասածի պէս անել ևլն:

Գ. Կարիքից, սուսելութիւն ձեռք բերելուց, ցուցամուրթիւնից սուսչ կկա՞ծ սուսխօսութիւն. Չատ տարածուած սովորութիւն է, արհեստաւորներին մէջ որ ասում են. «Արհեստաւորը առանց սուտ ասելու չի կարող ապրել» և իսկապէս համարեա միշտ այդ խօսքերի իմաստի համաձայն ասում են: Խոստանում են ստացած պատուէրը այս ինչ օրը տալ, թէև ինքը գիտէ, որ դա անկարելի է. չնայելով զբան, բայց և այնպէս նա սովոր է այդպէս վարուել. իր աշակերտութեան ժամանակ բազմաթիւ անգամ տեսել, լսել և վարպետի պատուէրով ինքն էլ կատարել է. միթէ հիմայ կարող է ուրիշ կերպ վարուել, ի՞նչ արկէ ոչ: Եթէ սկզբից այսպէս չլինէր, անպատճառ այդպիսի բաներ չէր լինի և պատուէր տուողը գոհ կըմնար. բայց ինչ է պատահում: Գալիս է վարպետի նշանակած օրը, պատուէրը պատրաստ չէ, իսկ պատուէր տուողը գալու է. ինչ անեմ մտածում է ինքն իրան. էհ, հօ սուտը պակաս չէ, ասում է վարպետը, դուրս է գալիս դուքանից՝ պատուիրելով աշակերտին. «Եթէ այս ինչ մարդը գայ, ասա տանը հիւանդ ունէր, կանչեցին բժիշկ հասցնելու». իսկ երբ յաջողեցնում են նրան զբաղում անսնել՝ մէկ էլ առանց շփոթուելու, ճարպիկ կերպով յայտնում է՝ թէ բանուորը տկար էր, քանի օր է գործի չէր եկել, ինքը մեղաւոր չէ կայլն: Սրա նման գէպքեր պատահում են ուսանող աշակերտ գասակարգի մէջ: Տեսնում էք ծնողները շատ մեծ դժուարութեամբ, իրանց բերանից կտրելով, ուսանող որդուն կանոնաւոր ամսականներ են հասցնում. իսկ որդին ոչ թէ իր գործերը լաւ չի տանում, ծնողների սպասած ապագայ յոյսերը ինկատի չեն ունենում, անգամ անհրաժեշտ զբոյր չաւնելով՝ փողի մեծ մասը ուտելու, խմելու, արբեցողութեան

վրայ է ծախսում: Բացի զըրանից ստիպողական կերպով ծնողներից աւելի փող է պահանջում, դժգոհ կերպով յայտնում է, որ ինքը տանջում, չարչարում է ամենահարկաւոր կարիքներն անզամ չի կարող հոգալ և այլն: Երբ ուսանողի մօտիկները պախարակում են զրա համար պատասխանը լինում է շատ կարճ. «Ի՞նչ անեմ չեմ կարող գրել, թէ քէֆի համար եմ ծախսել, հարկաւորութիւն կայ, իսկ կարիքն ստիպում է ամեն բան անել. կարիքը ոչ մի պատուէր չի ճանաչում»:

Մէկը պատմում է, թէ ինքը քաղաքագլխի, այսինչ ազնուականի կամ անուանի հարստի հետ ընկեր է եղել, միասին սովորել, իրար հետ խաղացել և հէնց հիմայ էլ շուտ շուտ իրար տեսնում են. այն ինչ այդպիսի բան չէ եղել: Մի ուրիշը պատմում է, թէ ինքը հարուստ ազգական ունի և նրա ժառանգն է համարւում: Արբեցող, ընտանիքի վրայ ուշք չդարձնող աշխատաւորը տիրոջ մօտ շարունակ պարծենում է, թէ ամեն օր շուտ է տուն գնում, երեկոները, կնոջն ուրախացնում և պարտականութիւնը կատարող հայր է. այնինչ նա գիշերները գինետներումն էր անցկացնում և քիչ էր պատահում, որ որդիների երեսը տեսնէր. նա նպատակով տիրոջը խաբում էր, որպէսզի նրա աչքում գին ունենայ և ամսականը շատացնէ: Պատահում են կանաչք, մարդիկ, որոնք պարծենում են, թէ իրանք ամեն օր եկեղեցի են գնում, այն ինչ այդպէս չէ: Սովորողները երբեմն ուսուցչին յայտնում են, թէ իրանք առաւօտները վաղ 5-ին, 6-ին են վերկենում, դասերը պատրաստում կային. կամ թէ տանը պարծենում են. այսօր մեր գլ աւօր աշխատանքը դասարանում ամենից լաւն է ելել, իլանք ուսուցչի գովաւարին են աւժաւացել, այն ինչ իսկութիւնը այդպէս չէ:

Այսպէս էլ ստախօսութիւնը առաջ է գալիս նախանձից, տեղութիւնից, չարակամութիւնից:

Դ. Առեւտրից, քէֆից առաջացած ստախօսութիւն. Չատ տարածուած և սովորական երևոյթ դարձած մի բան է մեր կողմերի համար. «Ի՞նչպէս կարելի է վաճառական լինել և սուտ չխօսել, առանց ստի անհնարին է օգուտ ստանալ». Ամեքիս էլ յայտնի է այսպիսի դարձուածքներ նաև մեր վաճառականների համար: Իսկապէս էլ, ամեն մի քայլափոխում, իրականութեան մէջ այս երևոյթները միշտ պատահել և պատահում են: Բազմաթիւ օրինակներից մի երկուսն առաջ բերեմ:

— Հաւատան բարեկամ, բոլորովին նոր ապրանք է, երեկ ենք ստացել. գուցէ կարողանաս մի փոքր էժան գտնել, բայց կարող է հին լինել և տուածդ փողը իզուր կըկորչի — ասում է վաճառականը զնողին: Փոքրիկ տըղան, որ այդ խօսակցութեանը ներկայ էր, ասում է. «Հայրիկ, չէ որ այդ ապրանքը անցեալ աշնանն ենք ստացել, ինչու սուտ ասացիր»:

— Սուս կաց Լեոն, այդ քո գործը չէ. սա գուքան է, ուսումնարան չէ. բարոյական դասերը կըօնի պատուէրները այստեղ չեն անցնիլ. եթէ այդպէս չասեմ, այն ժամանակ այս ապրանքը չի ծախուի և ես կը վնասուիմ»:

«Հազար անգամ ասել եմ քեզ, որ երբ ասեմ լաւ ապրանք բեր, դու հասարակները ցոյց տուր» շատ անգամ նախատում են տէրերը իրանց ծառայողներին: «Չեմ կարող զրա նման տղին պահել, բոլորովին բան չի հասկանում, միշտ ուզիղն է ասում, չի աշխատում նեղութիւն քաշել, որ երկու անգամ՝ աւել գին ուզէ, մանաւանդ ցանկացողն էլ բոլորովին նոր մարդ է, ո՞վ է իմանում մէկ էլ երեսը տեսնենք թէ չէ. չէ զըրանից

մարդ զուրս չի գայ, աչքաբաց տղայ եմ ուզում, որ իսկոյն գլխի ընկնի և գործը մերենայի նման տանի»։ Սրանց նման վարմունքները երկիրդները թէ ինչպիսի վատ ազդեցութիւն են թողնում մատաղ նոր կազմակերպուող մանուկների վրայ՝ այդ արդէն ամեն մարդ էլ կարող է իմանալ։

Բազմաթիւ անգամ մեզանից իւրաքանչիւրը ներկայ է եղել, թէ քէֆերի ժամանակ, կենաց խմելիս, ինչպէս մարդիկ շատերի ներկայութեամբ մէկ մէկու գովում են, շունեցած արժանաւորութիւններ են նրանց վերագրում, կեղծում, ստում են, այն էլ բացարձակ կերպով, օրը ցերեկով։ Սրա նման էլ քարոզիչը իր քարոզներում, ճառախօսը իր ճառերում, ճարտասանը կրակոտ խօսքերում, վարժապետը դասարանում եայլն։ Կան մարդիկ, որոնք զգում են, գիտեն, որ կեղծիք է, բայց «ինձ ինչ կայ, ինչուս է պէտք» ասելով լուում են։ Կան էլ, որ բոլորովին անտարբեր են. կան, որ թէև բորբոքւում, ասում, խօսում են՝ բայց գործի չեն հասցնում։ Միայն շատ քչերն առանց օրէէ հանգամանք աչքի առաջ ունենլու, ուղղակի երեսին են խփում, ճակատին ասում. զժրագդարար պէտք է նկատել, որ հէնց սրանք էլ հասարակութեան մէջ շատ յարգ ու պատիւ չունին։ Ոմանք սրանց «բոշբոզագ» են ասում, ոմանք անհեռատես, ոմանք էլ յիմար և այլ այսպիսի անուններ։ Իզուր չէ ժողովրդական առածն ասում. «Ուղիղ խօսողի թափէն ծակ է», կամ «ուղիղ խօսողի ձին զուանը պիտի կանգնած լինի, ասէ ու փախչի»։

V.

II. ԱՌԻԹՅԵՐ ՏԱԼՈՒՅ ԱՌԱՋԱՅԱԾ ՍՏԱՄԾՕ-Ս ՈՌԹՈՒՆ

Սրա վրայ պատահում են հետեւեալ դէպքերը. —

Ա. Անմիջապէս առիթ տալուց. աչսպէս օր. «Ինչ ասեմ մայրիկ, որ վարժապետի յանդիմանութիւնից ազատուեմ. չէ որ ես ուզում էի երեկ դպրոց գնալ, դու այնչափ այս ու այն կողմ ուղարկեցիր, որ ուշացայ, ասում է զժողոհ կերպով տղան մօրը. կարճո՞ղ եմ ասել, թէ կօշիկներս պատուուել էր, չկարողացայ գալ»։

— Ո՛չ, ասս թէ խիստ գլխացաւ ունէի, կարող էք մայրիկիցս հարցնել. —

«Հայրիկ, դարձեալ այն մարդն եկել փող է խնդրում, ասում է աղջիկը հօրը.

— Էլի այդ մարդը, ան, Աստուած (բարկանալով), գնա՛, ասս թէ հայրս տանը չէ. —

«Յոլակ, տար այս փողերն այն անպիտան հարեանին և քաղաքավարի կերպով ասա. հայլս շատ ցաւում է, որ ինքն անձամբ չի կարող գալ, նա շատ հիւանդ, անկողնում պառկած է. —

— Բայց հայրիկ, չէ որ դու հիւանդ չես, դարմացած հարցնում է Յոլակը.

«Չատ մի խօսիր, կատարիր, ինչ որ քեզ ասում են. դէ, շուտ արա գնա»։ Այսպիսի մի շարք դէպքերից յետոյ՝ մի օր Յոլակը դպրոցից մի ժամ ուշ տուն դարձաւ. հայրը հարցնում է. —

— «Պատժուել ես».

— Ո՛չ, հայրիկ, վրայ է բերում տղան լուրջ և հանգիստ կերպով, ուսուցչին մի փոքրիկ ծառայութիւն



անելու համար, ընկերներին հետ նրա տետրակները հետը տուն տարանք և ուշացանք:

«Քայց չէ որ դրա համար մի ժամ հարկաւոր չէ»:

— Հայրիկ, այս էլ ինկատի ունեցիր, որ նա մեզ ներս հրաւիրեց, շատ գեղեչիկ, փոքրիկ թռչնիկ ցոյց տուեց ճ՛հ, որչափ հիանալի, լաւն էր. այդ թռչնիկը Հնդկաստանիցն է ստացել. դեռ այս բաւական չէ, նա մեզ այնտեղի կենդանիների պատկերներից ցոյց տուեց. ինչ զարմանալի երկիր է, որ այդպիսի հրաշալիքներ իր մէջ ունի»: Այսպէս տղան այնչափ լուրջ կերպով այդ բոլոր ստերը հնարեց, որ հայրը չկարողացաւ կասկածել, թէ նա պատժուել է: Այսպէս էլ երբէք փոքրերին չպիտի ասել, թէ այս բանը հայրիկիդ չասես. չլինի թէ սրա մասին տանը խօսես, կամ թէ թող հայրիկը, մայրիկը, քոյրիկը այս չիմանան, միայն մենք պիտի զիտենանք և կամ թէ մայրիկին այսպէս չասես, այլ այսպէս և այլն:

Այս տեսակ վարմունքները բոլորն էլ երեխայի բնաւորութիւնը փչացնում, ստախօս, խաբեբայ և խարզախ են դարձնում:

Բ. Պատժով առիթներ տալուց. «Գիտես մայրիկ, այսօր դասս չիմանալու համար, ուսուցիչը մի ժամ պատժեց»:

— Ա՛յ դու անպիտան. ես քեզ ցոյց կը տամ ծուլանալ, բարկացած յայտնեց միւս կողմից հայրը. դու այսօր հէնց դրա համար ճաշից կըզրկուես. աչքի առաջ ունեցիր, որ այսուհետե երբ դպրոցում պատժուես, նրանից էլ խիստ տանն ես պատժուելու. վա՛յը կըզայ քեզ կըտանի, եթէ դասերդ չսովորես: Հաւատա՛, ոչ թէ միայն ճաշից, այլև իրիկնահացից էլ կըզրկուես և քաղցած փորով կըքնես. ես աւելորդ փող չունիմ, որ

քեզ համար դէն շարտեմ: Այսպէս մի քանի անգամ կրկնելուց յետոյ, տղան քանի գնաց աւելի ու աւելի հնարագէտ դարձաւ և վերջն այն աստիճանի հասաւ որ էլ ոչ մի անգամ դպրոցում պատժուելու մասին բան չէր ասում, այլ շարունակ ուրախ գուարթ ճաշում, ընթրում էր: Այսպէս էլ շատ անգամ ծնողները պահանջում են տղաներից սուտ չխօսել և միշտ ուղիղն ասել: «Եթէ սուտ ասես, հոգիդ կը հանես, բերանդ աղ ու տակտեղ կըլցնեմ», երկիւղ են տալիս նրանք: Հէնց այս պատճառով սկզբներում մանուկները պատիժ չստանալու համար, նոյն իսկ յանցանք գործելիս՝ ամեն ինչ ուղիղ ասում են. բայց երբ տղէտ ծնողները իրանց խոստումը չպահելով նրանց խոստովանած յանցանքի համար պատժում ձեծում են՝ ահա այդ ժամանակ տղաները այդպիսի անդուրեկանութիւնից պատուելու համար՝ ստիպուած հեռզհեռէ սկսում են ստել, դրա մէջ վարժուիլ և վերջն էլ ստախօս դառնալ: Սրա հակառակ, երբ ծնողները որդիների վրայ ցաւում, օգնում են, լաւ չգիտեցածները բացատրում են, հետները պարապում, քաջալերում են՝ այն ժամանակ մանուկը մեծ օգուտ կ'ստանայ. այսինքն աշխատանքի սովորելով, առիթ չի ունենայ յանդիմանութիւն ստանալու, աւելի առաջ կը դնայ, ապա մօտիկների սէրը, համակրութիւնը տեսնելով՝ կարիք չի ունենայ կեղծելու, ստելու, բնաւորութիւնը փչացնելու: Մի տեսակ ծնողներ էլ, երբ տեսնում են, իրանց գործ դրած խիստ միջոցները իզուր անցնում են և անհնարին է դրանով սուտ խօսելու առաջն առնել՝ նոր ստիպում են քաղցր համոզելով նրանց խրատել, օրինակ դառնալ, սր սուտ չխօսեն. բայց արդէն ուշ է, ստախօսութիւնը նրանց համար սովորութիւն է դարձել, իսկ սա մի ասեսակ երկբուրդ

բնաւորութիւն է, որը փոխելը շատ դժուարէ։ Այսպէս օր. մի հայր որդու հետ շատ խիստ էր վարուում, ամեն մի հասարակ, անմեղ պակասութեան համար տղային յանդիմանում, անպատում, ականջները քաշում և ծեծում էր. մի խօսքով՝ վնջ կըզար տղին, եթէ մի փոքրիկ պակասութեան մէջ բռնուէր։ Խեղճի օրը օր չէր, ամեն մի քայլը, նիստ ու կացը, չափած ձեւած էր. ոչ մի ազատութիւն, հանգստութիւն չկար։ Տղան սկսեց հետզհետէ արածները թաղցնել, ստել և կեղծել։

— Ո՞վ է թանաքը սեղանի վրայ թափել, գոռալով ստում էր հայրը.

«Չգիտեմ հայրիկ, Աստուած վկայ չգիտեմ»։

— Բայց չէ որ տանը ուրիշ մարդ չկար, բացի քեզանից. —

«Կարելի է կատուն է թափել կամ շունն է բարձրացել. ես ինչ մեղք ունիմ, ինչ անեմ» ասում էր տղան դողողալով։

Չնայելով տղի ահ ու դողին, բայց և այնպէս, խրատասիրտ, տղէտ հայրը թաղում և ճաշից էլ զրկում էր։ Փամանակի ընթացքում տղան ստելու, թաղցնելու մէջ այնչափ առաջ գնաց, որ հայրը շատ անգամ ոչ թէ չէր կարող ստի հետքը գտնել, այլ ժամանակ էլ չէր կարող լինել այդչափը ստուգելու։ Այսպէս փողոցից վերադառնալիս իրար վրայ ստեր էր պատմում. թէ ճանապարհին տէրտէրին տեսայ, հեռը խօսեցի, այս ինչ տան մօտով անցնելիս, մի անպիտան տղայ լուսամուտից ծաղկամանը վայր ձգեց, քիչ էր մնացել զլխիս ընկնէր։ Վերև գալիս տեսայ, որ երկու տղայ իրար հետ զգուելի հայհոյանքներով կուտում էին. մէկը այնպէս կծեց միւսի քիթը, որ խեղճը ոչխարի նման բառաշում էր, հագիւ իրարուց բաժնեցին։ «Հայրը

տեսնելով՝ որ անկարող է տղայի ստերին հետեւել և այլևս ոչ մի պատիժ չի օգնէ, մի նոր միջոցի դիմեց՝ ասելով։

«Լևոն ջան, արի կըլինի ինձ խօսք տուր, էլ սուտ չխօսես. հաւատան, այլևս ոչ մի պատիժ, ոչ մի անպատիւ խօսք չեմ ասէ՛ կի՞՞նք արհուարար բոլոր արածներդ ասես։ Եթէ ուզում ես հօրդ ուրախութիւն պատճառել, մի փոքր մխիթարել, խնդրում եմ այգպէս արան. իսկ եթէ այգպէս չանես, հաւատան որ էլ խնայել չկայ, աւելի խիստ, աւելի անպուժ կերպով կըվարուիմ հեռդ. այ քեզ առաջուց դպուշայնում եմ, մեղքը քո վիզը։ Չնայելով դրան, այնուամենայնիւ տղան ոչ թէ սուտ խօսելը չթողեց, այլ աւելի հնարազէտ դարձաւ և շարունակ ստում էր։

Ինչո՞ւ այգպիսի հետեանք ունեցաւ, հարցնում էր դուք. չէ որ տղայի համար շատ լաւ կըլինէր, ծեծից անպատուութիւնից պատժից ազատուել, սուտ չխօսել և հօրը մխիթարել։ Չէր կարող այգպէս լինել, յարգելի ընթերցող, քանի որ, տղայի համար, հիմայ ստախօսութիւնը սովորութիւն է դարձել, ուտ ասելուց էլ նա չի ամաշում, կարմրում՝ ինչպէս մի ժամանակ էր. այժմ սուտ ասելը նրա համար շատ սովորական բան է դարձել։ Միւս կողմից, շատ ու շատ անգամ հօր խստութիւնը, պատիժը, ծեծն ու անպատուութիւնը այնչափ էր տղային վախեցրել՝ որ էլ նա անկարող էր հաւատալ նրան։ Ըստ անգամ նա հօրից խոստումներ էր լսել, ուզիլը խոստովանել, և էլի պատժուել էր, զրա համար էլ նրան չի կարող հաւատալ։ Բոլորովին ուրիշ բան կը լինէր, երբ տղայի փոքրիկ յանցանքներին ներողամտութեամբ վերաբերուէին, խրատ էին, զգուշացնէին և տղայի մէջ վստահութիւն ներշնչէին. այսպիսի վէպ-

բում իհարկէ հօր խօսքը տղան կ'աշխատէր լսել. կատարել և պակասութիւններն ազատուել:

Գ. Վարձատուութիւն խոստանալուց. Այս բանը շատ անգամ առաջ է գալիս նրանից, որ մարդիկ պատուասիրութիւնն ու յիմարութիւնն իրար են խառնում. այսպէս ծնողները երբեմն իրանց որդու ճարպիկութիւնն ու քաջութիւնը ցոյց տալու համար, հպարտ հպարտ սկսում են երեխաների ներկայութեամբ, ուրիշների մօտ պատմել. «Ի՞նչ եմ ասում, զօջաղ է, օձին բնից դուրս է բերում, այնպէս որ խորամանկ լեզու ունի. այ հասկանում եմ այդպիսի տղայ ունենալ»: Միւս որդիներն այս լսելով, ամեն կերպ աշխատում են իրանք էլ հօր և միւսների գովասանքներին արժանանալ. դրա համար էլ ուժ ու կող են անում եղբօր նման ճարպիկ լինել և ոչ մի միջոց չխնայել:

Մի անգամ ծանօթներիցս մէկն, որդիների ներկայութեամբ, ուրախ գուարթ տղաներից մէկի խելօքութիւնը գովելով յայտնում էր: «Ի՞նչ էք ասում պարոն, այնպիսի մի յետ եկածն է, որ չեմ կարող ասել. կրեակայեցէք, անցեալ օրը ինձ, մօրը, վարժապետին այնպէս գլխէ հանեց և փառաւորապէս խարեց, որ մեզանից ոչ մէկի մտքով չէր կարող անցնել, թէ նա այդչափ հնարագէտ և խելօք է»:

— Ասացէք խնդրեմ, մի՞թէ այդ անողը Պարոյրն էր, հացրի ես. —

«Ո՛չ ծիծաղելով վրա բերեց հայրը, մի՞թէ Պարոյրը կարող է այդչափ խելօք լինել. նրա ի՞նչ բանն է այդպիսի բաների մէջ խառնուել, նա դեռ դրանց համար շատ յիմար է»:

— Պարզ է, որ այդպիսի խօսքերով մանուկների պատուասիրութիւնը գրգռում են, նրանք հիմայ կամայ

կամայ կ'աշխատեն իրանք էլ խելօք լինել և զանազան սիջոցներով փշանալ ու մի օր ծնողների, իրանց գըլխին պատիժ դառնալ:

— Լաց մի լինիր սիջունիկս, տեղ եմ գնալու, շնտ, շնտ կըգամ. եթէ խելօք մնաս, ձայն չհանես, քեզ համար միբզ կըբերեմ, խաղալիքներ կ'առնեմ», ասում է մայրը որդուն և տանից հեռանում է: Մայրը ուշանում է, որդին լալիս է. այ, այ մայրիկն եկաւ, հանգստացնելով ասում է նրան աղախինը: Որդին անհամբեր սպասում է, բայց մայրը չկա. տղան նորից իրանն է կրկնում: Լաց մի լինիր անուշ ջան, հանգիստ կաց. «Հեղինէ, տես մայրիկը չի գալիս»: Առաջին անգամը չէր որ մոլորուէր, թէ ի՞նչ պիտի անէ. իսկոյն դուրս է գնում և ուրախ ուրախ ասում է: — Գուրդէն ջան, մայրիկն եկաւ, դռանը կանգնած կօշիկների ցեխն է մաքրում»: Այսպէս և սրա նման խօսքերով մանուկը տեսնում է, որ իրան խաբում են:

Գ. Անվտանգութիւնից, չափազանցութիւններից, ծանրաբնուութիւնից առաջացած սրախօսութիւն. Հազար անգամ ասել եմ, որ քեզանից մարդ դուրս չի գայ» ասում են երբեմն ծնողները իրանց որդիներին նոյն իսկ թեթե պակասութիւնների համար. կամ թէ. «Այսուհետեւ երբէք չըհամարձակուես, այս առարկաներին ձեռք տալ, եթէ ոչ տեղնուտեղը կ'սպանեմ: «Թող այս վերջին անգամը լինի, եթէ միւս անգամ այդպիսի հայհոյանք լսեցի, ականջներիցդ կըկախեմ, լեզուդ կըկըտրեմ». և կամ թէ «Եթէ հայրդ տուն գայ, կ'ասեմ, որ հողիդ հանէ» ասում են մայրերը չարաճճի որդիներին և սյլ այսպիսի չափազանց երկիւղներ: Չնայելով այդ ամենին, իհարկէ նրանք ոչինչ չեն անում կամ շատ թեթե պատժում: Այսպիսի դէպքերում որդիները պարզ

կերպով տեսնում են ծնողների չափազանցութիւնները, խօսքի և գործի մէջ եղած հակասութիւնները և քիչ քիչ նրանց ականջներն էլ այդպիսի խօսքերի սովորելով, իրանք էլ սկսում են իրանց ընկերներին, խաղալիքներին, այդպիսի երկիւղներ տալ. «Ես քո հոգին կրհանեմ, անպիտան գնդակ, կամ թէ սպասիր, տես քո գլխին ինչ կը բերեմ գէշ ձի կայլն»:

Կան ծնողներ, վարպետներ, ուսուցիչներ, որոնք տղաներին իրա ուժերից վեր, շատ գործ, աշխատանք են տալիս և խիստ կերպով պահանջում, որ պէտք է անպատճառ կատարեն: Ինչ անեն տղաները կամ ազջիկները. շատերը ուզում են և ամեն կերպ աշխատում են պահանջածն անել, բայց որչափ էլ աշխատում, անկարող են: Այս դէպքերում նոյն իսկ ժամանակը քիչ է լինում կամ իրանց ոյժերից վեր է և կամ անհասկանալի: Այսպիսի դրութեան մէջ նրանք անգամ յուսահատում, իզուր տեղը պատժում, յանդիմանում են: Իսկ սգէտ, խստապահանջ մարդիկ, սրանցից ոչմէկը ինկատի չունենալով, իրանց արգարացնում են: «Եթէ հիմիկ ուանից այնպէս խիստ չպահանջեմ և շատ չաշխատեցնեմ, քո տղան ծուլութիւն կըսովորի և անպէտք մարդ կըլինի» հաստատում էր մէկը իր աշակերտի ծնողին. «դու պիտի ուրախ լինիս, որ տղիդ վրայ այդչափ ուշք են դարձնում և նրան աշխատասէր մարդ պատրաստում»:

Այս տեսակ մտածող մարդիկ, էլ ինկատի չեն ունենում, թէ դրանով տղաներին ուժասպառ են անում, յուսահատեցնում և նրանց մէջ գոնուած խանդն ու ուժը, բոլորովին ոչնչացնում են: Միթէ այսպիսի դէպքերում իրաւունք չունին մանուկները ստեր հնարելու, պաշտպանուելու և պակասութիւնների մէջ վարժուելու: Մարդու անձնական օգուտները անպայման կերպով մղում

են նրան ստախօսութեան մէջ ընկնելու և նրա մէջ առաջ գնալու:

Ե. Կայ մի այլ տեսակ ստախօսութիւն, որի վրայ արժէ մի փոքր կանգնել. այսպէս օր. երբեմն լսում ենք այսպիս խօսքեր. «Միթէ հարկաւոր է ճմարտութիւնն ասել և միթէ դա պարտականութիւն է». կամ թէ, «Ինչո՞ւ համար պէտք է ճմարտան ասեմ, երբ դրանով ոչոքի օգուտ տուած չեմ լինի, այլ մէկին կամ միւսին վնաս»: Զատերիս համար անշուշտ տարօրինակ է այսպիսի դատողութիւններ լսել, որովհետեւ շարունակ կարգացել, լսել ենք դրա հակառակը: Գեռ նոյն իսկ շատ խոր հնութեան մէջ մարդիկ այդ կարծիքին էին. այսպէս օր. յունաց մի նշանաւոր բանաստեղծ ասում էր. «Ատելի է ինձ այն մարդն, որն ասում է այն՝ ինչ որ սրտի մէջ չունի». կամ թէ «Պլատօնն ինձ սիրելի է, իսկ ճմարտութիւնն աւելի սիրելի»: Հին ժամանակներից մինչև այսօր *ճմարտութիւնն համարում են դատարարակութեան, ընտարութեան կազմակերպութեան ամենազլխատր խնդիրներից մէկը*: Դատարարակութիւնը միայն այն ժամանակ կարող է յաջողութիւն ունենալ, երբ դատարակը իր սանիկին լաւ ճանաչում է և ամեն ժամանակ նրա հոգու դրութիւնը հասկանում է: Երբ մանուկը ստելու սովորութիւն ձեռք բերէ, այն ժամանակ նրա մէջ առաջ կըգան ուրիշ շատ պակասութիւններ. այն ինչ ճմարտութիւնը սովորեցնելով, դատարակը միջոց կ'ունենայ այդ պակասութիւնների դէմ կռուել: Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ ստախօսութեան պաշտպան մարդկանց խօսքերը, ամեն կերպ հակառակ են, հին, նոր նշանաւոր մանկավարժներին, խելօք, փորձուած մարդկանց և առհասարակ սովորական կեանքի ամեն օր կրկնուող փորձերին: Չնայելով

դրան, այնուամենայնիւ մի փոքր աւելի մօտենանք այդ հարցերին և խմանանք նրանց առաջ բերած փաստերի սխալ կողմերը. այսպէս օր: Մի մարդ անուանի հարուստներից մէկին կողոպտում, սպանում է. սպանուածի մօտ ծանօթներից մէկը, իր բարեկամի փողի քսակը սպանողի մօտ տեսնում է, այնպէս որ, եթէ վկայէր թէ այդ քսակը իր բարեկամ հարստինն է, այս մարդուն պէտք է բռնէին, դատի ենթարկէին: Ծանօթը ինքն իրան այսպէս է դատում: Հարուստը արդէն մեռած կողոպտուած է, էլ նրա կեանքը, հարստութիւնը ձեռք բերել անկարելի է, այն ինչ սպանողն էլ խեղճ է և բազմաթիւ որդիների հայր. եթէ ինձ հարցնեն և ես դատաւորին յայտնեմ՝ մարդասպանին կըբանդարկեն և երկար ժամանակ տաժանակիր աշխատանքի կըմատնեն: Սրանով նրա անմեղ, խեղճ որդիներն առանց կերակրողի, առանց հացի կըման. մնում է, որ խեղճերը մուրան ու աւագակի, մարդասպանի գաւակներ կոշուին. սրանով նրանք ոչ թէ միայն հօրից, կերակրողից կը զրկուին, այլև բարի անունից: Այս ամենը նա մտածելով որոշում է չստել մարդասպանի անունը և ինքն իրան հանգստացնելով, աւելացնում է. «Սրանով բարի գործ եմ կատարում, երեսաներին իրանց կերակրողից, անունից չեմ զրկում և ոչօրի էլ վնաս չեմ հասցնում»:

Սրա նման դէպքեր կեանքի մէջ քիչ չեն, եթէ մենք էլ այս մարդու նման մտածենք ու վարուենք. այն ժամանակ միթէ զրանով նորանոր շարագործութիւնների, աղէտների առիթ չենք տայ: Դժբաղդացած մարդիկ իրանց ունեցածից կըզրկուին, նրանց որդիքն էլ առանց հօր, թերևս թշուառանան և խեղճ ման. միւս կողմից կարող ենք վստահ կերպով ասել, որ մարդասպանի

տեղ, մի ուրիշ անմեղին չեն բռնէ ու նրա ընտանիքն էլ իզուր տեղը չեն տանջուի: Այսպէս, մի կողմում մարդասպանը ազատ իրա համար ապրում է, իսկ միւս կողմից շատերը նրա պատճառով տանջում են: Պարզ է ուրեմն, որ մենք ճշմարտութիւնը ծածկելով ոչ թէ է ոչ մէկին վնաս չենք տայ, այլ ընդհակառակը շատերին նեղ դրութեան մէջ ենք դնում, շարութիւնը, մարդասպանութիւնը քաջալերելով՝ նրանց թիւը շատացնում ենք. հէնց զրանով էլ վնասակար, վատ, անբարոյական գործ ենք կատարում: Սրա հակառակ, եթէ մենք սուտ շատէինք, այսպիսի բաներ չէր լինի և անպիտանները կըհասկանային, որ ոչ թէ միայն օստիկանները, այլև ամեն մարդ իրանց հետևում է և աշխատում են շարութիւնը, վատութիւնը, վնասակարութիւնը պատժել տալ. ուրեմն, այդպիսով շատերը երկիւղից կըզգուշանան, կը վախենան և շարագործների. թիւը կը պակասի: Վեր առնենք մի ուրիշ աւելի հասարակ օրինակ:

Գործարանում ծառայող կառավարչի ու քարտուղարի մէջ առելութիւն կար. նրանք իրար չէին սիրում, բայց պաշտօնական գործերի մէջ մէկմէկու սովորական բարև և յարգանք տալիս էին: Կառավարչի ծննդեան օրը գալիս է նոյնպէս քարտուղարը շնորհաւորելու. կառավարչին էլ գործերի մէջ թաղուած, ուզում է առանձին մնալ, որ աշխատութիւնը վերջացնէ: Յանկարծ աչքի ընկնում է լուսամուտին և տեսնում է քարտուղարը գլուխը քաշ գցած, տխուր դէմքով գալիս է դէպի իր տունը. իսկոյն գլխի է ընկնում, կանչում է աղախնուն և ասում է. «Եթէ ինձ հարցնող լինի. ասա տանը չէ»: Այսպէս էլ լինում է. քարտուղարը ուրախ ուրախ ժպտան երեսին յետ է դառնում, իսկ կառավարիչն էլ գոհ սրտով ինքն իրան ասում է. «Երկու օգտակար

բան եղաւ. մէկ, 1/2 ժամ աւելի ժամանակ ունեցայ  
գործերս առաջ տանելու. մէկ էլ, ինչպէս ինձ, նոյնպէս  
էլ նրան անդուրեկանութիւնից ազատեցի, ուրեմն եր-  
կուսիս էլ առաւելութիւն»:

Նոյն ժամին, կառավարչի երբեմն աշակերտական  
ընկերներից մէկը, վերին աստիճանի ընտանեկան նեղ  
դրութեան մէջ լինելով, վերջին փորձն է անում, գալ  
նախկին ընկերից մի քանի թուրքի խնդրել, որ օրերով  
քաղցած որդիներին սովից ազատէ. բայց աւանդ: Այս-  
տեղից էլ վերջնական յոյսը կտրելով՝ ինքնասպանու-  
թեամբ է գործը վերջացնում, որովհետե կառավարչի  
աղախինը նրան էլ էր նոյն պատասխանը տուել, ինչ  
քարտուղարին, այսինքն տէրը տանը չէ կայլն:

.VI.

*ՄԻ ԲԱՆԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐ ԵՒՍ ՍՏԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ*

Երբեմն հասկացող մարդիկ, ծնողները, նոյն  
խկ մանկավարժները, մանուկների ստախօսութիւնը  
ընական համարելով, անուշազիր են թողնում: Սրանց  
կարծիքով երբ տղան խելահաս դառնայ, բոլորն ինքն  
իրան կ'անցնի. այնինչ, ինչպէս մենք իմացանք, այդ  
կարծիքները սխալ են: Դժբաղգարար շատ ծնողներ  
չհասկանալով կամ բանի տեղ չգնելով տղայի ստախօ-  
սութիւնը, ոչ թէ միայն ուշք չեն դարձնում, այլև աւե-  
լի զարկ են տալիս այդ պակասութեանը: Այսպէս, երբ  
նրանք որեէ բան իրանց թոթով մանկական լեզուով,  
սուտ ու սխալ պատմում են՝ ծնողների քէֆը գալիս է,  
ուրախանում, հրահրում են. «Անուշ ջան, ճուտիկս,

աղանիս, շատ լաւն ես, ինչ քաղցր ես պատմում»  
ասելով՝ մանուկներին քաջալերելով, խոստումներ են  
անում, որ նորից պատմէ, կրկնէ, հիւրերի առաջն էլ  
ասէ: Սրանք էլ իհարկէ գովում, համբուրում են: Այս-  
պիսով մանուկները ոչ թէ իրանց ասած անճշտութիւ-  
նը, սուտը չեն հասկանում, այլ աւելի քաջալերուելով,  
սկսում են ծիծաղաշարժ ձեւերով, ծամածռութիւննե-  
րով պատմել. սրանից չետոյ, հետզհետէ փոքրիկ գի-  
տակից ստեր էլ են յօրինում: Այսպիսով սուտը, շա-  
փազանցութիւնը մտացածինի հետ խառնուելով՝ հետըզ-  
հետէ ճշմարտի գաղափարից հեռանում են, ստախօ-  
սութեան պակասութեան մէջ ընկնում:

Ստախօսութեան առաջն առնելու միջոցները հաս-  
կանալու համար, պէտք է ամենից առաջ իմանալ սուտ  
խօսելու պատճառները, թէ ինչո՞ւ են առաջ գալիս.  
ինչպէս այդ պատճառները հեռացնել. ապա որոշել  
ստախօսութեան տեսակները, ժառանգական, ստացա-  
կան, գիտակից, թէ անգիտակից, մանկան կազմութիւ-  
նը, շրջապատը և նրա ազդեցութիւնը: Այսպիսի ժա-  
մանակներում, իհարկէ չպէտք է թուլանալ, ան ու  
վանի քաշել, սրան նրան մեղադրել. այլ պէտք է գի-  
տութեան տուած գէնքերով, առանց վախենալու կրու-  
ուել. ճիշդ այն հմուտ բժիշկի նման, որը հիւանդի վէր-  
բերն անխնայ կերպով կտրում, ցաւեցնում և սպեղա-  
նիներով նորից բժշկում է: Ստախօսութեան բժշկու-  
թեան մասին վերևում բերած օրինակներով ծանօթա-  
ցանք. այժմս էլ մի երկու այլ միջոցներ բերելով բա-  
ւականանանք:

Ճշմարտութեան էութիւնը մանուկների մէջ ամբայնե-  
լու ամենալաւ միջոցը համարում է լաւ օրինակը: Ծնողնե-  
րի ուսուցիչների, խնամակալների անձնական օրինակը

մանկան համար կենդանի առաջնորդ է: Երբ տղան ամեն մի քայլափոխում, ներսում տան մէջ, զրսում, փողոցում, ընկերների հետ գործ ունենալիս, ծնողների հետ վարուելիս, հասարակական այս կամ այն խնդրում, մի խօսքով ամեն մի գործում որոնում է ուղիղ, ճշմարիտ վարմունք, խօսք, գործ՝ այսպիսի դէպքերում անպատճառ ինքն էլ նրանցից օրինակ է առնում և նմանում: Սրա նից յետոյ եթէ մինչև անգամ պատահի, որ մանուկները զիտակից կամ անզիտակից կերպով իսկական եղելութիւնից շեղուին, հեռանան, այն ժամանակ դաստիարակը պէտք է նրանց մեղմ համբերութեամբ, հայրաբար անաջնորդելով՝ իսկութեան վրայ կանգնեցնէ, երբ օրերով, ամիսներով, տարիներով այս բանը կրկնուի՝ այն ժամանակ բնականաբար մանկան մէջ ճշմարտախօսութիւնը, ուղիղ ասելը կը դառնայ միս ու արիւն—սովորութիւն. այն ժամանակ էլ շատ դժուար է նրանց իրանց ճանապարհից զուրս բերել: Զնորհիւ մանկան ծնողների, ուսուցչի կամ դաստիարակի, նրա բնաւորութիւնը, հաստատուն համոզմունքը, որոշ բաների համար արդէն անխախտելի է լինում: Այսպիսի ուրախալի դէպքերում, մանկան և դաստիարակի մէջ, ներքին, քարոյսական մտերիմ կապ է հաստատուում. մի կապ՝ որի լուծելը, կարող եմ ասել անկարելի է: Դաստիարակը այժմ նրա ամենամօտիկ, ամենասիրելի մարդն է դառնում. այն, նրա կուռքն է և լուսաւորութեան ճանապարհ հարթելու փարոսը հանդիսանում: Ահա այդ ժամանակ մենք կարող ենք ասել, որ նա իր դաստիարակին վստահանում է. հէնց այս վստահութիւնն է նրան ամեն գործի մէջ ոյժ, եռանդ ներշնչողը: Ահաւասիկ այն մեծ գաղտնիքը, որ երկու անհատի մշտական կապում է. այն ժամանակ դաստիարակի

խօսքը նրա համար սրբութիւն է, այն-ն այն, է, և ոչն ոչ. նրա պատուէրն, էլ ոչ մի կասկածի չի ենթարկուի, այլ միայն սիրով այդ կ'անէ, քանի որ հազարաւոր փորձերից զիտէ, որ զբանից ինքը օգուտ ունի, իր ազատութիւնն, ուրախութիւնն ոչ թէ չի սահմանափակուի, այլ աւելի ու աւելի կը լայնանայ: Սրան պէտք է վերագրել այն ուժը, որ տասնեակ տարիներով իրարուց հեռացած, գնացած դաստիարակների արժանիքը՝ սաները հպարտութեամբ, առանձին բաւականութեամբ յիշում և ուրիշներին օրինակ են բերում:

«Այ, այդպիսի մարդիկ պիտի լինին, որ աշխարհը կարողանան շարժել, գործ առաջ տանեն կայն»:

Երբ մանուկը վստահանում, հաստատում է դաստիարակին և եթէ պատահի, որեւէ դէպքից ստիպուած սուտ ասէ, նպատակով խաբել ուզենայ՝ ահա այդ ժամանակ մանուկն անշուշտ ինքն իրան կարմրում, շփոթուում, մինչև անգամ լալիս է: Այս նշանակում է, մանկան հոգու կաղմութեան մէջ կեղծիքի, ստի պատկերացումներ այնչափ քիչ են, լաւինը, բարունը, ճշմարտինը, նրան ճնշում, ստիպում են երկուսի մէջ մի տեսակ կռիւ առաջ բերել. զրա համար մանուկը իրան լաւ չի զգում, կարմրում, ամաշում, անհանգիստ լինում և վերջը խօստովանում է յանցանքը: Մանկան այսպիսի հոգեկան, ներքին տանջանքը—զղջումը՝ նշան է նրա մաքրութեանը, փշացած շլինելուն, որ նա զգում է իր կատարածի վատութիւնը, պատրաստ է ուղղուել, լաւանալ և առաջ գնալ: Այսպիսի ժամանակ ահա պէտք է ծնողները, դաստիարակները և խնամակալները շատ զգուշ լինին. նրանք համբերութեամբ, հանգստութեամբ, առանց ծաղր ու ծանակի, հայրաբար պէտք է նրան մօտենան, վստահութիւն ներշնչեն և ուղիղը, իսկակա-

նը կատարել տան: Բարկութիւն, երկիւղ, սպառնալիք կամ պատիժներ տալ՝ նշանակում է նրա վստահութիւնը, նրա յոյսը խախտել, ստիպել նոր նոր կեղծիքներին ստի, խարդախութեան յետեւից ընկնել և զրանց մէջ վարժուել:

Դաստիարակի և սանիկի մէջ փոխադարձ վստահութիւն, սէր առաջ բերելը, միակ կախարդական զէնքն է, որը խորհուրդ ենք տալիս բոլոր դաստիարակներին ինչ կերպով էլ լինի ձեռք բերել: Այդ կախարդական զէնքի միջոցով, շատ լաւ հնարաւորութիւն կունենանք մանուկներին ուղղել, դէպի ճշմարիտը, բարին ազնիւր առաջնորդել, կրթել և դաստիարակել:

Սրա հակառակ, երբ դաստիարակի և սանիկի մէջ ներքին կապ անձնական վստահութիւն չլինի՝ այդպիսի դէպքում սուտ խօսել, կեղծել, փշանալ, ճշմարտութիւնը ոտքի տակ տալ, սրբութիւնը չճանաչել և սրանց նման անբարոյական դէպքերը՝ միշտ անպակաս են լինում: Ի՞նչ օրինակ են առնելու աղջիկն ու տղան, երբ մանկական հասակից սկսած մինչև երիտասարդութեան հասնելը, շարունակ տանը ծնողներից գանաղան ստութիւններ են լսում—ինչպէս. «Հայրիկիդ չասես, թէ այս մարդը մեր տուն եկաւ», կամ երբ մանուկը միըդ է ուղում՝ լուրջ կերպով յայտնում է. «էլ չկայ գառնուկ ջան, սպասիր հայրիկը բերէ էլի կը տամ», բայց մի ըոպէ չանցած հիւրեր են գալիս, ահա պահարանը բացուելով մրգեղէնները մանկան աչքի առաջն է դուրս գալիս:

—Հապա ասացիր չկայ, թոթովում է փոքրիկը: Մի մայր էլ տեսնելով, որ աղջիկը մուրաբա շատ է ուզում՝ լուրջ կերպով յայտնում է, «էլ չի կարելի ուտել, մուրաբի մէջ մուկ է ընկել, պէտք է տէրտէրը գայ, օրհնէ որ նոր ուտուի»:

«Բայց մայրիկ, երբ է տէրտէրը այստեղ գալու».

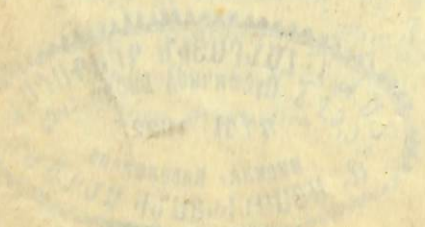
—Նա գործ ունի, Անուշ ջան, դեռ տղայ պէտք է կնրէ, եկեղեցի գնայ, ժամ ասէ և երբ վերջացնէ՝ նոր գայ մեզ մօտ»:

—Ասա մայրիկ, շատ ուշ է այդ լինելու:

«Այն դատրիկս, երբ ձմեռը գայ՝ նոր»: Մօր լրջութիւնը աղջկան այնչափ համոզեց, որ նա անձայն հեռացաւ: Մի երկու օրից յետոյ, հիւրեր եկան, մայրը ամանները լիբը մուրաբա լցրած առաջ բերեց: Փոքրիկ Անուշի աչքերը պսպղացին, էլ չհամբերելով, իսկոյն վագեց հիւրերի մօտ և քաղցրիկ թոթով լեզուով վրայ վրայ ասաց. «Գիտէս տիկին, էդ չի կարելի ուտել, մայրիկն ասում է մուկ է ընկել մէջը, տէրտէրը պիտի գայ, օրհնէ, որ նոր կարելի լինի ուտել»: Հիւրերը ժպտալով յայտնեցին, թէ էդ քեզ համար է և ոչ մեզ և մի զգալ էլ աղջկայ բերանը զրեցին և այլ սրա նման բազմաթիւ օրինակներ: Այսպիսի դէպքերում, վաղ թէ ուշ, ծնողի, խնամակալի, դաստիարակի, մանկան կեղծութեան դիմակը պիտի պատուրի և փոխադարձ ատելութիւն, հեղուկութիւն, անվստահութիւն առաջ գայ: Հէնց այդ պատճառներով, այս տեսակ մարդիկ իրաւունք չունին ուսուցչութեան, ծնող լինելու, դաստիարակչութեան, խնամակալութեան սուրբ պաշտօնի մէջ մտնելու: Սրանք միմիայն պատժի, արհամարանքի և դատապարտութեան են արժանի՝ ինչպէս և շատ անգամ իրաւացի կերպով որդիներին կողմից այդպէս էլ լինում է:







« Ազգային գրադարան



NL0150250

3960

